

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Životní styl, jazykové znalosti a potřeby ukrajinských a vietnamských migrantů v ČR

Závěrečná zpráva z výzkumu

2013

Mgr. Yana Leontiyeva, Ph.D.

Mgr. Petra Ezzeddine, Ph.D.

Mgr. Andrea Plačková

Obsah

1. Úvod.....	3
2. Dosavadní poznatky o dvou největších skupinách migrantů z tzv. třetích zemí v ČR.....	3
2.1. Ukrajinci v ČR	4
2.2. Vietnamci v ČR.....	11
2.3. Co se ví o jazykových znalostech Ukrajinců a Vietnamců v ČR	16
3. Metodologický postup a popis sběru dat	20
3.1. Metodologický postup kvalitativního šetření	20
3.2. Základní charakteristiky participantů výzkumu	21
4. Analýza provedených rozhovorů	22
4.1. Zkušenosti se zkouškou z českého jazyka pro trvalý pobyt a způsoby přípravy na tuto zkoušku	22
4.2. Používání českého jazyka v prostředí státních institucí.....	26
4.3. Jazykové problémy při komunikaci s policií a složkami záchranného systému	28
4.4. Využití českého jazyka v oblasti zdravotnictví	29
4.5. Čeština a práce migrantů v ČR	31
4.6. Informovanost o dění v ČR, způsoby získávání informací a jazykové problémy.....	33
4.7. Jazykové problémy při hledání bydlení a na cestách do zaměstnání	35
4.8. Používání češtiny ve volném čase a v ostatních oblastech života	37
5. Závěr	39
5.1. Shrnutí největších rozdílů mezi dvěma zkoumanými skupinami.....	39
5.2. Závěrečné poznámky a doporučení.....	43
Seznam zdrojů a literatury	45
Příloha I. Scénář hloubkových rozhovorů	49
Příloha II. Základní charakteristiky účastníků kvalitativního výzkumu	52

1. Úvod

Tato závěrečná zpráva je výsledkem výzkumného projektu realizovaného Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. ve spolupráci s externími odborníky v období července až září roku 2013 na zakázku Národního ústavu pro vzdělávání. Hlavním cílem tohoto expresního projektu bylo zmapování životního stylu a potřeb migrantů v ČR s ohledem na jejich jazykové znalosti a potřeby. Cílovou skupinou projektu byli občané Ukrajiny a Vietnamu pobývající v ČR. Projekt se zaměřil především na první generaci migrantů a migrantek, kteří žijí v ČR poměrně krátce a mají zájem o složení pobytové jazykové zkoušky úrovně A₁, nebo tuto zkoušku absolvovali v nedávné době. Projekt se opírá o dva zdroje dat: 1) sekundární analýzu již dostupných výzkumů a dat o situaci migrantů a migrantek, a 2) realizaci vlastního kvalitativního pilotního výzkumu metodou hloubkových rozhovorů se zástupci cílové skupiny. Tuto logiku kopíruje i členění následující zprávy. Nejprve nabídneme stručné shrnutí dosavadních poznatků o dvou největších skupinách migrantů v ČR původem z tzv. třetích zemí a podíváme se blíže na to, co se ví o jazykových znalostech a potřebách Ukrajinců a Vietnamců žijících v této zemi. Následně se budeme stručně věnovat otázkám metodologie, popisu postupu sběru kvalitativních dat a shrnutí základních charakteristik účastníků výzkumu. Nejrozsáhlejší část této zprávy tvoří analýza provedených rozhovorů, která je, podobně jako scénář použitý v kvalitativním výzkumu, zaměřena na několik specifických oblastí života migrantů a migrantek definovaných zadavatelem. V závěru se pokusíme o shrnutí největších rozdílů mezi zkoumanými skupinami a nastíníme několik doporučení, které se nám, na základě analyzovaných poznatků, zdají jako relevantní pro další studium dané problematiky.

2. Dosavadní poznatky o dvou největších skupinách migrantů z tzv. třetích zemí v ČR

Cílovou skupinou našeho výzkumu jsou migranti z Ukrajiny a Vietnamu, kteří jsou v mnoha ohledech poměrně odlišní, a to nejen kvůli historickému kontextu, ale také kvůli charakteru současné migrace. Integrace těchto migrantů do českého prostředí je do velké míry ovlivněna geografickou, kulturní a samozřejmě jazykovou vzdáleností mezi zemí jejich původu a Českou republikou. Ještě než přistoupíme k popisu základních charakteristik těchto dvou největších skupin migrantů pocházejících ze zemí mimo EU, chtěly bychom upozornit, že tento projekt byl realizován v poměrně specifickém období hospodářské recese. Stagnace české ekonomiky a s tím související nárůst nezaměstnanosti se

promítly nejen do celkových nálad v majoritní společnosti (zejména vůči migrantům), ale do značné míry i do opatření českého státu vůči přistěhovalcům. V důsledku krize na českém trhu ubylo práce a pracovních příležitostí pro migranty, z nichž se část, i když ne příliš významná, musela kvůli propuštění vrátit domů. Ovšem mnohem výraznější dopad na podobu dnešní migrace ze zemí mimo EU měla opatření směřovaná k omezení přístupu nových migrantů na území ČR. Zatímco v době ekonomické konjunktury do České republiky ročně přicházelo několik desítek tisíc nových migrantů, v roce 2009 bylo na zastupitelstvech České republiky v zemích jako Ukrajina a Vietnam pozastaveno na několik měsíců vydávání nových víz (především za účelem podnikání a zaměstnání). Po následném obnovení fungování úřadů zůstaly počty kladně vyřízených žádostí dodnes výrazně nižší [Čižinský 2009; Leontiyeva 2012].

Ke stagnaci celkového počtu migrantů ze zemí mimo EU přispěla do značné míry i politika Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (MPSV), které od samého začátku ekonomické krize zaujalo restriktivní přístup vůči migrantům - jak vůči nové migraci, tak i vůči migrantům, kteří už v ČR pobývali. Mezi lety 2009 a 2012 MPSV zaslalo úřadům práce několik metodických pokynů, ve kterých byly tyto úřady mimo jiné nejdříve vyzvány k důkladnějšímu posuzování žádostí o pracovní povolení, poté k úplnému pozastavení vydávání a prodlužování pracovních povolení na nízkokvalifikované práce a následně k omezení délky povolení k zaměstnání v nízkokvalifikovaných profesích na dobu maximálně 6 měsíců [Leontiyeva 2012]. Zajímavé je, že v důsledku těchto opatření se celkový počet ukrajinských a vietnamských migrantů příliš razantně nesnížil, ale výrazně poklesl počet migrantů s povolením k dlouhodobému pobytu v zaměstnaneckém poměru, což je v rozporu s principem integrace migrantů na trh práce. Ukrajínští a vietnamští migranti a migrantky, jejichž země původu také postihla ekonomická krize, se do svých mateřských zemí nevrátili ve velkém. Naopak, krize přispěla k jakési stabilizaci této migrace, která se dnes projevuje poněkud vyšším podílem „usazených“ migrantů. Kvůli přísnějšímu přístupu k migraci při samotném vstupu do ČR také roste význam rodinné migrace: ve srovnání s ostatními účely pobytu se výrazně zvyšuje podíl povolení k pobytu za účelem sloučení rodiny.

2.1. Ukrajinci v ČR

Podle historiků má ukrajinská migrace do českých zemí historii dlouhou přinejmenším 400 let [Zilynskyj, Kočík 2001]. Nejdříve do českých a moravských zemí přicházeli především ukrajínští studenti a žoldáci. Intenzivnější migrace mezi Ukrajinou a českými zeměmi se pak odehrávala po připojení části Haliče a Bukoviny k habsburskému soustátí. Další intenzivní vlna ukrajinských migrantů

začala přicházet koncem 19. století. Jednalo se o haličskou inteligenci a studenty, kteří opouštěli mateřskou zemi především z politických důvodů. Ukrajinská komunita byla v českých zemích v první polovině minulého století velice aktivní. Působily zde desítky ukrajinských spolků nejrůznějších zaměření, ukrajinské divadlo, několik gymnázií a dokonce i ukrajinská univerzita. Ovšem německá, a zvláště potom sovětská okupace způsobily zánik ukrajinských spolků a rozvoj ukrajinské kultury na území dnešní ČR se zastavil až do roku 1989. V důsledku zákazu působení ukrajinských organizací byla většina ukrajinských imigrantů ze starších vln asimilována do majoritní společnosti [Zilynskyj 1995 a 2002]. Po rozpadu Sovětského svazu čelila Ukrajina, jako i mnoho jiných nově vzniklých států, četným politickým, ekonomickým a sociálním změnám, které výrazně ovlivnily život místního obyvatelstva a zároveň odstartovaly novou vlnu masové emigrace, jejíž jednou z možných destinací se stala Česká republika, která má v evropském migračním prostoru poměrně specifický status daný jak její geografickou polohou, tak i politickou a ekonomickou situací. Zatímco první polovina devadesátých let minulého století byla charakteristická prakticky neomezeným režimem pobytu občanů Ukrajiny, od roku 2000 podléhá jejich setrvání na území ČR vízové povinnosti.

Současná ukrajinská migrace v číslech

Počet Ukrajinců pobývajících na území ČR v uplynulých 20 letech neuvěřitelně vzrostl, od méně než 10 tisíc migrantů registrovaných na začátku devadesátých let na více než 100 tisíc v současné době. Podle oficiálních zdrojů jsou dnes Ukrajinci nejpočetnější skupinou migrantů v ČR [ČSÚ 2013]. Občané Ukrajiny tvoří přibližně čtvrtinu všech migrantů, což odpovídá zhruba 40 % všech migrantů z tzv. třetích zemí. Ke konci srpna roku 2013 bylo v České republice registrováno 108 157 občanů Ukrajiny [MV ČR 2013]. Ve srovnání s koncem roku 2008 představuje tento aktuální počet téměř 20% pokles [ČSÚ 2013].

Tato oficiální čísla samozřejmě neberou v potaz neregulérní složku ukrajinské migrace. Podle oficiálních údajů je ale počet Ukrajinců přicházejících do České republiky bez příslušných dokladů zanedbatelný; většina expertů se shoduje na tom, že „spadnutí do nelegality“ se mnohem častěji odehrává až na českém území a to v důsledku překročení délky platnosti povolení k pobytu, případně kvůli neúspěšné žádosti o prodloužení tohoto povolení [Drbohlav 2008]. Obdobná situace platí nejen pro Ukrajince, ale i pro jiné migranty. Obzvláště aktuální může tento problém být v době ekonomické recese a restriktivnějšího přístupu vůči prodloužení pobytů pro cizince. Přesné údaje ohledně rozsahu nedokumentované migrace neexistují. Podle různých odborných odhadů může být počet neregulérních migrantů dokonce stejně vysoký jako počet těch registrovaných [Drbohlav et al. 2010]. Ve starších zdrojích je počet Ukrajinců pobývajících v ČR bez příslušných dokladů odhadován na 50, někdy dokonce až 150 tisíc lidí [Nekorjak 2007].

Sociálně-demografický profil ukrajinských migrantů v ČR

S ohledem na věk je ukrajinská migrace do ČR poměrně „mladá“. Podle oficiálních statistik bylo ke konci roku 2010 přibližně devět z deseti občanů Ukrajiny pobývajících na území ČR v produktivním věku (15 až 59 let) a téměř každý desátý Ukrajinec nedovrší věk 15 let [ČSÚ 2013]. Zajímavé je, že ačkoliv je počet ukrajinských dětí žijících v ČR nezanedbatelný (v určitých věkových kategoriích se jedná dokonce o nejpočetnější skupinu), otázka druhé generace ukrajinských dětí je, například na rozdíl od vietnamských dětí, ve veřejném a odborném diskurzu téměř opomíjena. Na vině je zřejmě jakási „neviditelnost“ této skupiny a také poměrně silná tendence k asimilaci ukrajinských dětí s majoritou.

Od roku 2000 byl podíl žen mezi ukrajinskými migranty poměrně stabilní, kolísal okolo 40% hranice [ČSÚ 2013]. Ovšem stagnace příchodů nových migrantů, k níž došlo během ekonomické recese, měla za důsledek mírné zvýšení (46 %) zastoupení žen. Krize měla ale mnohem silnější efekt na podíl „usazených“ ukrajinských migrantů. V roce 2000 byl podíl Ukrajinců s trvalým pobytem v ČR menší než pětina, zatímco o osm let později byl tento podíl už třetinový [ČSÚ 2013]. V roce 2013 lze pozorovat výrazný stabilizační trend, kdy povolení k trvalému pobytu má téměř šest z deseti (58 %) ukrajinských migrantů [MV ČR 2013]. Ženská složka ukrajinské migrace se již řadu let vyznačuje větší stabilitou: mezi muži je 55 % držitelů povolení k trvalému pobytu, zatímco mezi ženami dosahuje tento podíl 63 % [ČSÚ 2013].

Poměrně často diskutovanou otázkou jsou vzdělanostní předpoklady ukrajinských migrantů. V tomto ohledu nebyl k dispozici dlouhou dobu dostatek údajů, a proto se odhady počtu vzdělanějších migrantů v různých výzkumech lišily. Velká skupina odborníků ukrajinské migranty v ČR popisuje jako poměrně vzdělané, i když často zaměstnané v profesích nevyžadujících vysokou kvalifikaci [Drbohlav, Janská and Šelepová 2001; Uherek and Plochová 2003; Drbohlav, Ezzeddine-Lukšíková 2004; Drbohlav and Dzúrová 2007; Drbohlav et al. 2010]. Ovšem interní statistiky MPSV z roku 2011¹ ukazují, že vzdělanostní úroveň Ukrajinců registrovaných na úřadech práce je poměrně nízká. Podle těchto údajů mají dvě třetiny (62 %) držitelů pracovního povolení ukrajinského občanství jen základní vzdělání a podíl vysokoškoláků se v této skupině pohybuje pod hranicí 3%. Je zřejmé, že uplatnění na českém pracovním trhu, zvláště v době hospodářské konjunktury, nacházeli především velmi mladí a nekvalifikovaní migranti z Ukrajiny, kteří často nezískali ani žádné pracovní zkušenosti v zemi původu a v ČR vykonávali vesměs podřadné práce. Na druhou stranu vzdělanostní úroveň zaměstnaných držitelů povolení k trvalému pobytu je výrazně

¹ Aktuálnější data týkající se zaměstnávání cizinců bohužel nejsou k dispozici.

lepší, zde podíl vysokoškoláků dosahuje 11,4 %² [Leontiyeva 2012]. Podobná zjištění ohledně vzdělanostní struktury ukrajinských migrantů přinášejí čtyři největší dotazníková šetření cizinců v ČR realizovaná v letech 2001, 2006, 2010 a 2013 [Horáková, Čerňanská 2001; Leontiyeva, Vojtková 2007; Leontiyeva, Tollarová 2011; Bernard, Leontiyeva 2013]. Podle těchto dat je podíl vysokoškoláků mezi ekonomicky aktivními migranty z Ukrajiny přibližně 10 %. Velká část ukrajinských migrantů však nemá ani maturitu³ [Bernard, Leontiyeva 2013].

Ukrajinská migrace se vyznačuje vysokou mírou odloučení od rodinných příslušníků. Na fenomén ukrajinských transnacionálních rodin upozornila celá řada studií [viz Gabal, Kocourek 2007; Leontiyeva, Nečasová 2009; Leontiyeva, Tollarová 2011; Ezzeddine 2012]. Charakteristickým rysem ukrajinské pracovní migrace je buď vyslání jednoho člena rodiny za prací do zahraničí, nebo někdy dokonce i migrace obou rodičů, zatímco děti zůstávají s prarodiči v zemi původu. Obzvláště nebezpečné je odborníky sledováno odloučení matek od malých dětí [Ezzeddine 2012; Tymczuk 2011].

Výzkum ekonomicky aktivních ukrajinských migrantů autorem Leontiyevou a Tollarovou [2011] přinesl zajímavá data právě o míře odloučení ukrajinských migrantů od nejbližších rodinných příslušníků. Podle tohoto dotazníkového šetření z roku 2010 je zhruba polovina (48 %) ukrajinských respondentů a respondentek v manželském svazku; zároveň třetina zadaných respondentů a respondentek uvedla, že jejich partner nebo partnerka žije mimo ČR. V odloučení od partnerů žijí podle zmíněného šetření častěji muži migranti: zatímco do ČR přichází poměrně výrazné množství ukrajinských mužů, jejichž partnerka žije v jiné zemi, devět z deseti vdaných Ukrajinek má své partnery v ČR. O něco méně než polovina (45 %) ukrajinských respondentů a respondentek uvedla, že má děti. Zároveň skoro polovina (43 %) těchto ukrajinských rodičů žije v ČR bez svých potomků, respektive mají alespoň jedno dítě jinde než v ČR⁴. Odloučení od partnera nebo dítěte se v tomto výzkumu ukázalo jako klíčový důvod pro posílání remitencí do zahraničí: šest z deseti ukrajinských migrantů má zkušenost s finanční nebo věcnou podporou někoho blízkého v zemi původu [Leontiyeva, Tollarová 2011]. Přítomnost rodiny v zemi původu může pro živitele nebo živitelku v zahraničí znamenat nejen větší zodpovědnost, ale samozřejmě i vyšší náklady, a tím pádem buď vyšší nároky na plat, nebo vyšší odhodlanost vydělat si peníze za každou cenu. Na důležitost peněžní a jiné věcné podpory posílané ukrajinskými migranty a migrantkami z České republiky do rodné země

² V souvislosti s tímto tvrzením je však nutné si uvědomit, že se jedná o úřednické záznamy, založené na informacích, které podávají samotní migranti. V roce 2010 tyto informace o úrovni dosaženého vzdělání nebyly ve většině případů ověřeny příslušným dokladem.

³ Podle šetření v letech 2001, 2006 a 2010 se jedná přibližně o 60 % ukrajinských respondentů s dlouhodobým pobytem a v roce 2013 přibližně o polovinu [Bernard, Leontiyeva 2013].

⁴ Výzkum bohužel neobsahoval otázku na věk dítěte, tudíž nelze soudit, zda jsou tyto děti stále závislé na svých rodičích.

jejich blízkým členům rodiny a příbuzným poukazují i další studie [viz např. Leontiyeva, Nečasová 2009; Ezzeddine 2012; Strielkowski, Glazar, Weyskrabová 2012].

Ekonomické aktivity Ukrajinců a vliv hospodářské krize

Již více než dvě dekády má ukrajinská migrace do České republiky převážně ekonomický charakter, přičemž většina ukrajinských migrantů již tradičně obsazuje především pracovní pozice na sekundárním trhu práce. Ke konci roku 2011⁵ bylo v České republice registrováno 68 650 ekonomicky aktivních občanů Ukrajiny, z nichž přesně polovina byla samostatně výdělečně činná, a druhá polovina pracovala na základě pracovní smlouvy.

Povaha ekonomických aktivit ukrajinských migrantů se v uplynulých 5 letech výrazně změnila. V oficiálních statistikách lze mezi lety 2008 a 2011 pozorovat neuvěřitelný, téměř 60% úbytek v počtu občanů Ukrajiny, kteří jsou v postavení zaměstnance (z více než 81 tisíc zaměstnaných v roce 2008 ke 35 tisícům v roce 2010). Tento pokles je především důsledkem toho, že v období největšího hospodářského růstu pracovala drtivá většina zaměstnaných Ukrajinců v ČR na základě pracovního povolení. Zmíněný pokles registrovaných ekonomických aktivit Ukrajinců ovšem nebyl doprovázen jejich návratem do země původu. O něco intenzivnější nárůst počtu ukrajinských (a nejen ukrajinských) migrantů podnikatelů, který se ve zmíněném období odehrál, je dle některých odborníků způsoben přesunem určité části dříve zaměstnaných cizinců do tzv. Švarc systému. Využití této strategie k získání přístupu na trh práce je popsáno v celé řadě výzkumů zaměřených nejen na ukrajinské migranty [viz například Drbohlav 2008; Hofírek, Nekorjak 2009; Leontiyeva, Nečasová 2009; Drbohlav et al. 2010; Čermáková, Schovánková, Fiedlerová 2011]; ovšem žádný z těchto výzkumů neposkytuje odhad toho, jak je fenomén práce na živnostenský list mezi migranty rozšířen. Při interpretaci zmíněných dat je totiž potřeba brát v potaz to, že statistiky podnikajících cizinců zahrnují i držitele povolení k trvalému pobytu s volným přístupem na trh práce, takže podnikání nemusí být nutně důsledkem řešení pobytové situace, ale i cestou z krize. Navíc zmíněný nárůst živnostenských oprávnění není oproti úbytku pracovních povolení ani třetinový. Mezi lety 2011 a 2012 byl v počtu ukrajinských živnostníků zaznamenán dokonce mírný pokles (ze 33 700 na 32 267 osob) [ČSÚ 2013].

Zajímavým zjištěním pramenícím z oficiálních statistik je to, že ekonomická recese neměla téměř žádný vliv na počet zaměstnaných Ukrajinců s volným přístupem na trh práce (držitelé povolení k trvalému pobytu, rodinní příslušníci, studenti apod.); jejich počet mezi lety 2008 až 2011 naopak mírně stoupl [Leontiyeva 2012]. To, že krize měla na zaměstnávání cizinců zřejmě menší

⁵ Aktuálnější data ohledně cizinců v postavení zaměstnanců bohužel neexistují.

dopad než zmíněná opatření MPSV, naznačuje i skutečnost, že profesní skladba Ukrajinců, jejichž zaměstnání není podmíněno pracovním povolením, se příliš nezměnila. Jak již bylo řečeno, opatření MPSV směrem k omezení vydávání a prodlužování pracovních povolení se týkala především nízkokvalifikovaných pracovních pozic. Tato změna způsobila jakési zlepšení kvalifikační struktury držitelů pracovního povolení. V období mezi lety 2008 a 2011 ubylo více než 70% (téměř 37 tisíc) Ukrajinců zaměstnaných na základě pracovního povolení v pomocných a nekvalifikovaných pracích (KZAM 9). Zároveň ve stejném období přibylo na těchto pozicích skoro 2 tisíce občanů Ukrajiny s trvalým pobytem⁶.

I když se celkový podíl Ukrajinců zaměstnaných v méně kvalifikovaných pracích v uplynulých 2 letech pravděpodobně ještě zmenšil, předpokládáme, že zůstává stále významný. Podle nejaktuálnějších statistik z roku 2011 byla více než polovina občanů Ukrajiny (52 %) zaměstnána v pomocných a nekvalifikovaných pracích (KZAM⁷ 9); 41 % pracovalo v polo-kvalifikovaných pracích (KZAM 4-8) a jen 7 % - v kvalifikovaných zaměstnáních (KZAM 1-3). Čtyři z deseti (37 %) ukrajinských migrantů pracovali ve stavebnictví, každý pátý (23 %) ve zpracovatelském průmyslu a každý desátý (9 %) ve velkoobchodu, maloobchodu a opravě a údržbě motorových vozidel. Mezi další frekventované odvětví patřila také činnost v oblasti nemovitostí (7 %), odvětví dopravy a skladování (5 %), vzdělávání (5 %) a také v profesní, vědecké a technické činnosti (4 %).

Důležitým rysem ukrajinské pracovní migrace je získávání zaměstnání skrze zprostředkovatele. Tento způsob zaměstnávání, v prostředí ukrajinské migrace často nazývaný „klientským“ systémem, je podle řady výzkumů často využívanou strategií. Ačkoliv přesná definice „klientského“ systému neexistuje, je tímto termínem často označován bezesporu nejproblematictější a nejvíce diskutovaný typ kvazi-legálního zprostředkovávání zaměstnání spojený s maximalizací zisku „klienta“-zprostředkovatele a často nabývající až formy vykořisťování migranta-pracovníka [viz např. Drbohlav, Janská, Šelepová 2001; Černík 2006; Černík, Hulíková, VINTR, Křištof 2005; Leontiyeva 2006; Nekorjak 2006]. Zprostředkující firmy nebo jednotliví podnikatelé často migrantům obstarávají potřebné doklady, zajišťují ubytování, stravování a případně služby, ale zároveň jsou i oficiálními zaměstnavateli dotyčných migrantů, organizují jejich práci a zabezpečují přísun zakázek. Základem služeb „klienta“ tedy zůstává práce. Fungování tohoto typu zprostředkovávání je založeno na krajanských vazbách, a tudíž dohody mezi zaměstnaným cizincem a „klientem“ jsou často neformální a založené na důvěře migrantů vůči svému zprostředkovateli. Běžnou odměnou za

⁶ Podobný trend lze sledovat i u migrantů ze zemí EU, kde v daném období rovněž mírně přibylo nízkokvalifikovaných zaměstnanců.

⁷ Podrobný popis klasifikace zaměstnání – KZAM je k dispozici na webu ČSÚ:

http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/prehled_a_charakteristika_hlavnich_trid_klasifikace_kzam

takovéto služby není jen jednorázově uhrazená částka, ale opakující se strhávání části vydělaného platu. Zaměstnává-li „klient“ migranty na základě pracovního povolení, je vystoupení z podobného podřízeného poměru velmi problematické, neboť právě postavení zaměstnavatele dává zprostředkovateli velký prostor pro zneužívání pracovníků, například ve formě zatajení pracovní smlouvy, zapírání zdravotního pojištění anebo nedodržení pracovních podmínek [Leontiyeva, Nečasová 2009]. Častou formou komunikace jsou rovněž výhrůžky, někdy i přes organizovaný zločin [Nekorjak 2006]. Odhadnout rozsah zmíněného fenoménu v prostředí ukrajinské migrace je téměř nemožné, poněvadž neexistuje žádné speciálně zaměřené spolehlivé reprezentativní šetření.

V souvislosti s diskutovanou otázkou ohledně vzdělanostně-kvalifikačních předpokladů migrantů se zdá, že vzhledem k prozatím nepříliš příznivé vzdělanostní struktuře Ukrajinců v ČR, může jen menší část těchto migrantů čelit riziku překvalifikovanosti. Studie Leontiyevy [2012 a 2013] založená na analýze interních statistik MPSV a dotazníkových šetření migrantů v letech 2006 a 2010 naznačuje, že postavení ukrajinských migrantů na českém trhu práce je těsně spojeno s jejich úrovní vzdělání, ale také s typem práce vykonávané před příchodem do ČR. Ačkoliv tato studie nepotvrdila stereotyp popisující typického Ukrajince jako vysokoškolačka pracujícího na stavbě, poukázala na to, že riziku překvalifikovanosti pravděpodobně čelí významná část těchto migrantů: každý pátý Ukrajinec v ČR je pravděpodobně zaměstnáván na pozici, kde většinová populace dosáhla výrazně nižší úrovně dosaženého vzdělání. Zajímavé je, že riziko plýtvání kulturním kapitálem je velmi podobné, dokonce o něco vyšší, i u ruských migrantů. Zde se ovšem jedná spíše o posun mezi polo-kvalifikovanou a kvalifikovanou prací [Leontiyeva 2013].

Životní styl a vztahy s majoritou

Vzhledem k převážně ekonomickému charakteru současné ukrajinské migrace se většina studií věnovaných této populaci migrantů zabývá především jejich ekonomickými aktivitami a integrací na trh práce. Pracovní vytíženost Ukrajinců v ČR je popsána v celé řadě výzkumů [např. Drbohlav 1997; Drbohlav, Janská, Šelepová 2001; Leontiyeva 2006; Drbohlav, Dzúrová 2007; Leontiyeva, Nečasová 2009; Leontiyeva, Tollarová 2011]. Pro ekonomicky aktivní migranty a migrantky zaměstnané v nekvalifikovaných a často fyzicky náročných profesích není výjimečná práce o víkendu a přesčasy. Podle nejaktuálnějšího dostupného výzkumu je průměrná týdenní pracovní doba ekonomicky aktivních migrantů z Ukrajiny až 52 hodin [Leontiyeva, Tollarová 2011].

Dosavadní zjištění nenapovídají tomu, že by Ukrajinci tvořili uzavřenou komunitu bez výrazné snahy komunikovat s jinými lidmi kromě svých krajanů. Kontakt s majoritou má většina ukrajinských migrantů jak v práci, tak i na veřejnosti a ve volném čase [Leontiyeva, Nečasová 2009]. Ukrajinci mají

často mezi Čechy i blízké kamarády [Leontiyeva, Vojtková 2007; Leontiyeva, Nečasová 2009]. Ve srovnání například s migranty z Vietnamu jsou Ukrajinci o něco více koncentrováni v hlavním městě a také v průmyslových zónách, kde nacházejí pracovní uplatnění; nemají tendenci tvořit uzavřená ghetta [Čermák, Janská 2011] a někdy dokonce odmítají bydlení v oblastech s větší koncentrací cizinců [Leontiyeva, Nečasová 2009].

Celá řada výzkumů popisuje již výše zmíněný významný fenomén odloučených rodin. Transnacionální praktiky ukrajinských migrantů a migrantek spočívající v silných vazbách na zemi původu se projevují zejména intenzivní komunikací s blízkými na Ukrajině, frekventovanými cestami domů, zájmem o dění v rodné zemi, posíláním remitencí apod. [Drbohlav 1997; Drbohlav, Janská, Šelepová 2001; Leontiyeva 2006; Drbohlav, Džúrová 2007; Leontiyeva, Nečasová 2009; Leontiyeva, Tollarová 2011; Ezzeddine 2012]. Ovšem tato migrace, ve starších výzkumech často popisována jako převážně cirkulační, se s plynutím času stabilizuje. Sezonní práce a opakované návraty na kratší dobu již nejsou tak frekventované. Již před 5 lety Leontiyeva a Vojtková [2007] ve své studii upozorňovaly, že výrazná část ukrajinských držitelů pracovního povolení si svou budoucnost často spojuje s ČR. O tom, že se střed zájmů ukrajinských migrantů skutečně postupně přesouvá do ČR, svědčí jak zvětšující se význam rodinné migrace, tak i výrazný počet ukrajinských dětí pobývajících v ČR.

2.2. Vietnamci v ČR

Počet osob původem z Vietnamu migrujících do Česka od roku 1994 každoročně stoupá v průměru o 3 000 jedinců. V současné době (stav ke dni 31. 8. 2013) tak v Česku, dle údajů Ministerstva vnitra ČR, žije 57 274 Vietnamců s povolením k pobytu [MV ČR 2013]. Tímto počtem se Vietnamci řadí mezi třetí největší cizineckou komunitu u nás. V roce 2008 počet Vietnamců v Česku dosáhl s počtem 61 115 svého maxima, od té doby toto číslo soustavně klesá. Důvodem příchodu Vietnamců do České republiky je v posledních letech, kromě již tradičních ekonomických zájmů, čím dál častěji také sloučení s rodinným příslušníkem a získání kvalitního vzdělání a pracovního uplatnění pro své potomky bez primární motivace podnikat [Kocourek 2006]. Vietnamská migrace do Česka se vyznačuje několika charakteristickými rysy, které ji v mnoha ohledech odlišují od ostatních cizineckých komunit žijících v Česku:

- *Vietnamská migrace do Česka má dlouhou tradici.* Vietnamci do České republiky přicházeli na základě mezivládních dohod a obchodních smluv podobně jako některé další cizinecké komunity [Boušková 2008; Brouček 2003] již v dobách socialismu. Jako jediní však na tuto

tradici navázali natolik, že dnes představují jednu z největších a nejstabilnějších cizineckých komunit žijících u nás.

- *Vietnamská migrace do Česka se vyznačuje stabilitou a tendencí k trvalému usazení.* Trvalým pobytem v ČR disponovalo k 1.8.2013 73,5 % z celkové vietnamské populace v Česku. Počet držitelů trvalého pobytu navíc v posledních letech konstantě stoupá [MV ČR 2013].
- *O usedlém a rodinném charakteru vietnamské migrace v Česku vypovídá nadprůměrný podíl dětské složky v celkové vietnamské populaci v České republice* [Drbohlav a kol. 2010] a narůstající počet dětí studujících na českých školách [Pechová 2007; Suralová 2012; Kušniráková 2013].
- *Vietnamci představují specifickou skupinu i z hlediska prostorového rozmístění.* Ačkoliv podobně jako jiní cizinci pobývají převážně ve velkých městech, žijí navíc velmi často také v pohraničních regionech, které sousedí s Německem a s Rakouskem, včetně sídel s malým počtem obyvatel [Nekorjak a Hofírek 2009]. Tato skutečnost bývá připisována charakteru jejich ekonomických aktivit v Česku směřovaných jak na Čechy ve všech regionech, tak na turisty v německém a rakouském pohraničí [Drbohlav a kol. 2010; Martínková 2008]. *V Praze žijící Vietnamci* mají tendenci ke koncentraci v jejích jižních částech, především na sídlištích [Drbohlav a kol. 2010]. Tato koncentrace je do značné míry spojená s existencí areálu Sapa. Tento multifunkční komplex, zjednodušeně označovaný jako tržnice, poskytuje řadu služeb zacílených na všechny věkové a socioekonomické kategorie obyvatel. Zásadním pull-faktorem vedoucím k usídlování Vietnamců v blízkosti tohoto areálu jsou zejména možnosti pracovního uplatnění, které Sapa poskytuje [Kušniráková, Plačková a Tran Vu 2013].

Vývoj vietnamské komunity v Česku

Vietnamská komunita⁸ v českých zemích prošla od 50. let 20. století, kdy na území dnešního Česka začali z Vietnamu přicházet první migranti, zásadní proměnou jak z hlediska demografických ukazatelů, tak z hlediska dalších ekonomických a sociálních charakteristik. Postupem času zde vykrytalizovalo několik skupin, kdy nejčastěji uváděným rozlišovacím kritériem je členění odvozené od doby příchodu do ČR [Pechová 2007; Kušniráková 2013]. Většina autorů svůj výčet vymezuje na tři skupiny: *starousedlíky*, *porevoluční příchozí* (ti, kteří přišli v 90. letech) a *nově příchozí ekonomické*

⁸ Označení komunita zde může být nepřesné a zavádějící, protože se vztahuje k integritě a vnitřní kolektivitě dané skupiny a poukazuje na lokální charakter dané komunity, kdy hlavním motivem ke sdružování vietnamských krajanů není společná etnicita, ale vazba na lokální ekonomiku. Řada Vietnamců přicházejících do Česka jako agenturní zaměstnanci pak na tyto ekonomiky není napojena vůbec [Nekorjak 2009].

migranty⁹ z dob po roce 2000 [Pechová 2007]. Někteří autoři považují za důležité kritérium také typ sociální sítě využitý ke zprostředkování cesty (rodinná síť, síť zprostředkovatelů). Jako například Brouček [2010], který migranty dělí na *starousedlíky, nově příchozí migranty a agenturní zaměstnance*, nebo Kušniráková, Plačková a Tran Vu [2013], které nově příchozí ekonomické migranty dělí na dvě podskupiny: *příbuzné starousedlíků a nově příchozí pracovní imigranty*.

Sociální stratifikace vietnamské komunity v Česku

Vietnamská komunita v Česku je etablovaná a usazená, ale uvnitř není tak jednotná, jak by označení *komunita* mohlo napovídat [Kušniráková 2013]. Sociální stratifikaci vietnamské komunity se zatím žádný výzkum podrobněji nevěnoval. Níže navržené rozvrstvení vietnamské komunity v ČR je založeno především na ekonomickém postavení jednotlivých skupin a také na míře integrace do etablované vietnamské komunity a do majoritní společnosti. Vzhledem k tomu, že neexistují data mapující příjmovou situaci Vietnamců v České republice a studie týkající se integrace Vietnamců v Česku jsou většinou kvalitativního charakteru, založené na malém výzkumném vzorku, je nutno brát následující rozlišení pouze jako orientační.

Významnou skupinou je vietnamská *elita*. Do této skupiny lze zařadit Vietnamce starousedlíky, kteří do Česka přišli mezi prvními ještě v dobách komunismu, ale i ty, kteří přišli v devadesátých letech. Sociální kapitál v podobě znalosti jazyka, místního trhu a prostředí dokázali tito vietnamští „pionýři“ zhodnotit při budování svého postavení v rámci formování prvních lokálních vietnamských komunit v Česku. Právě kolem nich se soustřeďovali nově příchozí, kteří spoléhali na jejich znalosti a zkušenosti [Martínková 2008; Brouček 2003; Kušniráková, Plačková a Tran Vu 2013]. Dnes tito lidé patří mezi úspěšné podnikatele, majitele obchodů, velkoobchodů, skladů, velkoskladů nebo se živí jako zprostředkovatelé (mezi Vietnamci nazývané *Dich Vu*), tlumočníci či právníci. Elitou tuto skupinu označujeme s ohledem na jejich nadprůměrné příjmy i výjimečné postavení v rámci vietnamské komunity [Kušniráková, Plačková a Tran Vu 2013].

Zatímco k elitě patří skutečně jen několik jedinců a rodin, většina Vietnamců, kteří do Česka přišli ve stejné době, žije průměrným standardem českých domácností a lze je zařadit mezi tzv. *střední vrstvu*. Do této vrstvy patří především starousedlíci, kteří se v České republice dobře etablovali, žijí rodinným životem, dorozumí se česky a mezi jejich přátele patří jak Vietnamci, tak i Češi [Kušniráková, Plačková a Tran Vu 2013].

⁹ Paušální označení všech „nově příchozích“ za ekonomické migranty může být, vzhledem k zastoupení sloučených rodinných příslušníků, studentů a dětí, poněkud zavádějící.

Třetí důležitou skupinou jsou *zaměstnanci/dělníci*. Nízkokvalifikovaní dělníci, kteří do Česka přišli převážně z rurálních oblastí, a v městském prostředí se špatně orientují. Tito migranti představují jednu ze sociálně nejohroženějších skupin v rámci vietnamské komunity v Česku [Hofírek, Nekorjak 2010]. Do České republiky přicházejí s vidinou zlepšení svého ekonomického postavení a jejich cílem je co nejrychleji vydělat co nejvíce peněz. Svůj pobyt v Česku pokládají za provizorní a v provizoriu ho také tráví. Kontakty s majoritou nevyhledávají, česky se neučí a ve všem se naprosto spoléhají na své zkušenější soukmenovce, kteří jim jsou za úplatu schopni nabídnout veškeré služby a zabezpečit celý servis nutný pro přežití. Nejvíce izolovaní jsou ti, kteří pracují na pozicích, jež neumožňují navazování osobních kontaktů jak s majoritou, tak s ostatními Vietnamci (například skladníci). Kromě toho je většina z těchto migrantů buď bezdětná, nebo jim situace neumožňuje sloučit se se svými dětmi v České republice, což vylučuje možnost integrace přes školní prostředí.

Poslední skupinu v navrženém rozvrstvení tvoří vietnamští *bezdomovci*. Na fenomén bezdomovectví upozorňuje čerstvá studie Kušnirákové, Plačkové a Tran Vu [2013] zabývající se vnitřní diferenciací Vietnamců v městské části Praha-Libuš. Tento jev je v prostředí vietnamské komunity v Česku něčím úplně novým a dalo by se říci, že i neobvyklým.

Vietnamská komunita z hlediska věkového rozložení a genderu

Pokud jde o věk nově přichozích migrantů, jedná se většinou o mladé lidi, převážně ve věku 20 až 40 let. Generace starších 50 let naopak zůstává stabilní a její počet se výrazně nenavýšuje. S ohledem na zmíněné jevy lze vietnamskou komunitu charakterizovat jako „*mladou a zároveň mládnoucí*“. Dle dostupných statistik se od roku 2003 výrazně zvýšilo zejména zastoupení věkové kategorie 15-24 let. Děti a mladí lidé do 24 let tak v rámci vietnamské populace v Česku tvoří velmi výraznou populační složku a například podle výpočtů Kušnirákové [2013] dosahují dokonce 40% podílu z celkové vietnamské komunity. Specifickou věkovou kategorií zde představují mladí lidé ve věku 16 let a výše, kteří do Česka přicházejí na pozvání svých rodin a přátel. Tito mladí lidé, kteří jsou osvobozeni od povinné školní docházky, často nastupují jako pomocné síly v rodinných podnicích bez jakékoliv možnosti naučit se český jazyk a to i přesto, že v tomto věku je učení se cizímu jazyku ještě relativně snadné [Kušniráková 2013]. Také počet představitelů takzvané *druhé generace*, tedy dětí cizinců narozených v Česku od roku 1995, stále stoupá¹⁰. V roce 2011, pro který jsou dostupná data, tvořily

¹⁰ Zatímco v roce 1995 se v České republice narodilo 215 dětí Vietnamců, v roce 2009, kdy počet dětí Vietnamců narozených u nás dosáhl zatím svého vrcholu, se vietnamských dětí narodilo 947. Od roku 2009 byl zaznamenán mírný pokles, stále však jde o významnou populační složku. Celkově se tak v České republice mezi lety 1995 a 2011 narodilo 8921 vietnamských dětí. Populace vietnamských dětí narozených v Česku tak mezi celkovou vietnamskou populací žijící v Česku zaujímá významný podíl [Kušniráková 2013, Suralová 2012].

vietnamské děti narozené v Česku 15% z celkové populace Vietnamců žijících u nás.¹¹ Z hlediska genderového zastoupení je počet žen a mužů dlouhodobě stabilní, přičemž podíl mužů přesahuje podíl žen o cca 20 % (40 % žen oproti 60 % mužů).

Životní styl a obživa

Převážná většina Vietnamců v České republice podniká. Ke konci roku 2011 vlastnilo 29 369 osob vietnamského občanství živnostenský list, zatímco úřady práce registrovaly pouze 2 776 zaměstnaných Vietnamců¹²[ČSÚ 2013]. Dlouhodobě pak Vietnamci tvoří 40% všech podnikajících cizinců [Hofírek, Nekorjak 2009]. Nejběžnějším zdrojem příjmů Vietnamců je tradičně nákup a prodej zboží, který se stále více přesouvá od stánků do kamenných prodejen [Martínková 2008; Hofírek, Nekorjak 2010]. Stále častěji se také drobní vietnamští podnikatelé přeorientovávají na restaurace a bistra, v nichž nabízejí jídla upravovaná podle tradičních vietnamských receptů, provozují nehtové salóny a čistírny. Nově nacházejí uplatnění také ve stavebnictví a prodeji farmaceutického zboží [Martínková 2008; Pechová 2007]. Mezi Vietnamci najdeme samozřejmě také velmi úspěšné podnikatele, z nichž někteří uspěli i na poli „ne-vietnamských“ obchodních center a zábavních podniků¹³ [Martínková 2008].

Každodenní život Vietnamců se řídí převážně prací, která je jeho hlavní náplní. Podle terénního šetření, které mezi Vietnamci v Praze uskutečnila Martínková, trávili dotazovaní respondenti večery odpočinkem u televize, sledováním vysílání vietnamské televize VTV, sportovních přenosů, případně českých zpráv. Výjimečně se vietnamští muži scházeli u piva a stolních her. Za důležité považovali společné stolování při večeři, o nedělích pak některé rodiny občas podnikaly výlety do přírody. Delší dovolenou si nedopřávají, a pokud ano, tráví ji návštěvou příbuzných a známých v rodném Vietnamu [Martínková 2008]. Málo volného času mají zejména ženy, které na sebe kromě povinností v práci berou také starost o děti a veškeré domácí práce [Kušniráková, Plačková a Tran Vu 2013; Martínková 2008].

Vztahy Vietnamců s majoritní populací a integrační potenciál

Vietnamci jsou v Česku jak médií, tak většinou odborníků popisováni jako uzavření [Brouček 2003]. Tato uzavřenost je vykládána nezájmem ze strany Vietnamců pramenícím z jejich životního stylu, který se odehrává okolo práce a vydělávání peněz. Jako významná překážka v navazování neformálních

¹¹ Podle statistik ČSÚ [2013] žilo v Česku v roce 2011 o něco více než 58 tisíc Vietnamců.

¹² Zde je potřeba brát v potaz pravděpodobnost podhodnocení míry zaměstnanosti u držitelů trvalého pobytu.

¹³ Vietnamského majitele má například řetězec obchodů se sportovním zbožím Sportisimo, s bytovými doplňky Art Home, nebo asijské fastfoody Panda a Li Vu [Martínková 2008].

vztahů s představiteli majoritní populace bývá také často zmiňována nedostatečná, nebo dokonce nulová znalost českého jazyka. Český jazyk je pro Vietnamce poměrně obtížný. Ti, kdo ho dobře ovládají, mají v rámci vietnamské komunity v Česku obrovskou výhodu, ze které také mnozí těží. Na dobré úrovni ho ovládají zejména ti, kteří do Česka přišli již v dobách socialismu a v počátečních fázích migrace po otevření hranic v roce 1989. Migranti, kteří do Česka přicházeli v době, kdy zde již existovala etablovaná vietnamská komunita, na kterou se mohli ve všem spolehnout, již tak motivovaní k učení se českého jazyka nejsou. Navíc jejich hlavním cílem je vydělávání peněz a zlepšení vlastní životní úrovně, takže na učení jazyka mnohdy nezbyvá čas ani energie. Dalším aspektem bránícím v navazování kontaktů a učení se jazyka je zjevný nedostatek příležitostí k neformálnímu setkávání se majoritou a vietnamské populace, které by byly organizovány ze strany aktérů lokální integrace (například městských částí). Možnosti styku s majoritou jsou tedy pro mnohé Vietnamce značně omezené. Toto se často mění až s nástupem dětí do české školy, kdy se rozšiřují možnosti sociálních kontaktů s majoritou a příležitosti používat český jazyk v praxi. Ani to však často nestačí k tomu, aby jazyk bylo možné používat na komunikační úrovni. Intenzivnějším stykům s majoritou nenahrává ani anonymní prostředí velkoměst a měst, ve kterých většina Vietnamců v Česku žije.

Podle Martínkové [2008] jsou Vietnamci velmi společenší lidé, kteří mají potřebu udržovat společenské styky. V podmínkách, ve kterých se ocitli v České republice, ale není možné aktivní společenský život praktikovat, a proto ho omezují na občasné styky v rámci lokálních skupin z řad vietnamských příbuzných, přátel a spolupracovníků. Nejčastěji se tak děje při příležitosti významných vietnamských svátků. O upřímné snaze podílet se na životě většiny svědčí například charitativní akce konané na podporu oblastem postiženým povodněmi (jak v roce 2002, tak i letos), nebo iniciativy mladých Vietnamců pořádajících procházky Sapou a další podobné aktivity. Na jistou izolovanost a touhu po sociálních kontaktech by mohl poukazovat jev, na který upozorňuje Martínková [2008], a to sice konverze některých Vietnamců ke Svědkům Jehovovým.¹⁴

2.3. Co se ví o jazykových znalostech Ukrajinců a Vietnamců v ČR

Sociální vědy v České republice, zejména sociologie, sociální antropologie, sociální geografie a politologie, doposud věnovaly pozornost jazyku migrantů a migrantek převážně ve spojení s integrací do české společnosti a na trh práce. Jak ukazuje stav poznání v této specifické oblasti, je znalost

¹⁴ Svědci Jehovovi se ve vietnamské komunitě velice silně angažují, pořádají kurzy češtiny a zaměstnávají ve svých řadách vietnamské tlumočnický. Možnost vypovídat se ve svém jazyce i sdílet pocity komunitní sounáležitosti je pro Vietnamce velkým lákadlem pro vstup do této, byť náboženské komunity [Martínková 2008].

jazyka přijímající společnosti jednou z podstatných podmínek integrace ve všech směrech – v právním, pracovním, kulturním i sociálním. O České republice, která v důsledku transformace zažila rozsáhlé proměny legislativního a právního prostředí, a to zejména kvůli dlouhodobé uzavřenosti vůči cizincům a s tím související jazykové homogenitě české společnosti, to platí obzvlášť. Na rozdíl od zemí západní Evropy či zámoří je v českých zemích méně lidí, kteří jsou schopni a ochotni komunikovat světovými jazyky. Čeština rovněž nepatří mezi jazyky, které by se cizinci mohli snadno učit již před svým odchodem ze země původu.

Podle nám dostupných informací nebyl v českém kontextu prozatím realizován žádný větší výzkum speciálně věnovaný jazykové integraci migrantů v ČR. Tomuto tématu bylo zasvěceno jen několik studentských prací a odborných debat, většinou se zaměřením na asistentské tlumočnické služby. Nicméně celá řada větších výzkumných projektů se věnovala, byť jen okrajově, otázce jazykových kompetencí migrantů jako jednomu z předpokladů celkové integrace do české společnosti. Podíváme se tedy trochu podrobněji na to, jaký je dosavadní stav poznání o jazykových schopnostech Ukrajinců a Vietnamců žijících v ČR.

Menší kvantitativní výzkum s názvem *Internal Restrictions on the Participation of the Vietnamese and Ukrainian Ethnic Groups on the Czech Labour Market* realizovaný v letech 2005 až 2006 ukázal, že jazyková bariéra je ve zkoumané skupině vietnamských pracovních migrantů a migrantek často vnímána jako nejsilnější překážka na trhu práce. Zároveň tento výzkum podrobně analyzoval strategie využívání zprostředkovatelů a tlumočnicků, zejména v oblasti kontaktů se státními institucemi a cizineckou policií. Formální a neformální sociální sítě sice migrantům a migrantkám poskytují podporu v průběhu počátku migrace, ale posléze je udržují v jazykové izolaci a občanské pasivitě. Zkoumaná skupina ukrajinských migrantů a migrantek vnímala jazykovou bariéru spíše jako překážku pro větší sociální kontakt se členy majoritní společnosti, například při navazování přátelství nebo vztahů [Ezzedine-Lukšíková, Kocourek, Leontiyeva 2006].

Celorepublikové dotazníkové šetření z roku 2006 zaměřené na vzdělanostně-kvalifikační předpoklady držitelů pracovního povolení ukázalo, že přesně polovina dotázaných Ukrajinců hodnotí svoji znalost češtiny jako hodně nebo spíše dobrou, zatímco zbylí respondenti přiznávají, že česky moc dobře neumějí (8 % dokonce hodně špatně), ale zároveň pociťují potřebu naučit se jazyk lépe [Leontiyeva, Vojtková 2007]. Toto šetření s názvem *Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání za účelem dlouhodoběji, nebo trvale se usadit* zároveň ukázalo poměrně dobrou jazykovou vybavenost ukrajinských migrantů¹⁵: kromě

¹⁵ Zde je nutno brát v potaz, že sebehodnocení jazykových schopností je subjektivní a může být nepřesné.

ruštiny, kterou ovládá drtivá většina ukrajinské části vzorku, je každý pátý, dle vlastních slov, schopen domluvit se anglicky a každý desátý německy. Mezi ostatními jazyky, které ukrajinští respondenti a respondentky ovládali, zazněly také například polština, slovenština, francouzština, italština, maďarština, bulharština a další. Znalost českého jazyka je pozitivně propojena se vzdělaností úrovní těchto zaměstnaných migrantů a délkou jejich pobytu v ČR. Hlubší analýza dat z tohoto výzkumu ukazuje, že jazykové dovednosti mají pozitivní vliv na postavení migrantů na trhu práce a snižují riziko překvalifikovanosti [Leontiyeva 2013]. Bohužel v době tohoto výzkumu byl počet Vietnamců zaměstnaných na základě pracovního povolení mizivý, proto zmíněné šetření, které bylo reprezentativní na celou populaci držitelů povolení k zaměstnání, neobsahovalo dostatečný počet vietnamských respondentů pro odvození smysluplných závěrů.

Jak ukázalo další dotazníkové šetření realizované v roce 2007 v rámci výzkumu *Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR*, většina migrantů a imigrantek přichází do kontaktu s českým jazykem zejména v pracovním prostředí (například při kontaktu s českými zákazníky). Podle autorů toto zjištění platí především pro vietnamské migranty. Výzkum opět potvrdil, že Vietnamci často žijí izolovaně v rámci svých sociálních sítí a ani po delším pobytu český jazyk příliš neovládají. Zároveň výzkum poukázal na genderové rozdíly, kdy vietnamské ženy zvládaly dotazník bez překladu o třetinu hůře než muži. Tento výzkum také odhalil, že lepší jazykové znalosti panují mezi migranty a migrantkami z Vietnamu, kteří mají děti: bez větších problémů s tazateli česky komunikovalo 70 procent těchto lidí, v případě bezdětných to bylo pouze 44 procent. Právě druhá generace Vietnamců svým rodičům často zprostředkovává kontakt s českým jazykovým prostředím, zejména v prostředí škol a předškolních zařízení. Zmíněný výzkum ukázal, že imigranti z Vietnamu, zaměřeni na ekonomický zisk, často pracují v jazykově homogenním prostředí, v němž si vystačí s mateřským jazykem. Kontakt s institucemi, kde je zapotřebí mluvit česky, pak obstarávají zprostředkovatelské agentury. Výzkum také odhalil, že zvládnutí jazyka poskytuje imigrantům širší možnosti vertikální mobility [Gabal, Kocourek et al. 2007].

Rozsáhlý kvalitativní výzkum s názvem *Migrující osoby v České republice - postavení na trhu práce a sociální integrace*, který byl zaměřen na sociální integraci přistěhovalců do České republiky a zakládal se na analýze 251 hloubkových rozhovorů, včetně s námi zkoumanými Ukrajinci a Vietnamci), ukázal, že zájem přistěhovalců o zvládnutí češtiny je do značné míry spojen s jejich plánovanou délkou pobytu: nejvyšší je u těch, kteří se chtějí v ČR dlouhodobě, případně trvale usadit [Rákoczyová a Trbola 2009]. Závěry tohoto výzkumu realizovaného v roce 2008 naznačují, že role jazyka je v kulturní integraci přistěhovalců nezastupitelná, a to i v další klíčové kompetenci, kterou je získávání informací o životě majoritní společnosti a schopnost s těmito informacemi dále pracovat. Podle tohoto výzkumu ukrajinští migranti, podobně jako i ostatní cizinci ze zemí bývalého SSSR,

nejčastěji jazykovou bariéru zmiňovali v souvislosti s komunikací s českými úřady a doktory. Pociťovaná nedostatečná jazyková vybavenost byla v případě komunikace s lékaři z části způsobena přístupem samotných doktorů, kteří nedůvěřovali pojistce migrantů, z části ale tento pocit skutečně vznikl kvůli nedostatečné jazykové kompetenci respondentů. Ukrajínští účastníci a účastnice tohoto výzkumu kurzy češtiny moc nenavštěvovali, a to kvůli nedostatku času a finanční náročnosti těchto kurzů. Český jazyk se nejčastěji učili samostatně, například sledováním televize [Leontiyeva, Nečasová 2009]. Vietnamští účastníci zmíněného výzkumu český jazyk moc dobře neovládali a poměrně často využívali služeb zprostředkovatelského servisu a také jazykových kompetencí vlastních, často již dospělých dětí. Podle autorů tohoto výzkumu důvodem k tomu nebyla pouze nedostatečná znalost českého jazyka, ale i slabé povědomí o českém právním řádu. Tento výzkum, který zahrnoval i Vietnamce žijící v ČR více než 10 let, poukazyval na problém nedostatečné jazykové vybavy především u *nově* přichozích imigrantů a zejména pak u agenturních zaměstnanců, v jejichž případech je znalost jazyka často omezena jen na nezákladnější fráze týkající se jejich pracovní náplně [Hofírek, Nekorjak 2009].

Jeden z nejaktuálnějších celorepublikových dotazníkových výzkumů s názvem *Šetření cizinců o jejich příjmech, výdajích a remitencích*, jehož součástí byly také námi dvě zkoumané skupiny, rovněž prokázal lepší jazykovou vybavenost ukrajinských migrantů (v porovnání s Vietnamci). Šetření potvrdilo pozitivní korelaci mezi jazykovými kompetencemi migrantů a délkou jejich pobytu v ČR a také mezi znalostí českého jazyka a vykonávanou pracovní pozicí v ČR. Ovšem hlubší analýza faktorů ovlivňujících postavení migrantů na českém trhu práce ukázala, že jazyk je jenom jedním, a zdaleka ne vždy nejdůležitějším faktorem majícím vliv na postavení na trhu práce. Ve skutečnosti se jedná o souhrn faktorů, které na uplatnění na pracovním trhu působí. Kromě jazykových znalostí může velkou roli hrát právní postavení migranta, to, zda má díky pobytovému statusu volný přístup na trh práce či nikoliv, anebo charakter a míra zapojení dané osoby do sociálních sítí v ČR. Odhady založené na analýze těchto dat naznačují, že ukrajínští migranti s dobrou jazykovou vybaveností dokonce čelí, více než vietnamští migranti bez této jazykové znalosti, riziku spadnutí na úroveň podřadných, nekvalifikovaných prací. Vietnamští migranti a migrantky totiž, pravděpodobně díky vazbě na etnickou ekonomiku, končí častěji v polo-kvalifikovaných zaměstnáních [Leontiyeva 2012 a Leontiyeva 2013].

Na konci tohoto stručného přehledu bychom také chtěly zmínit studii s názvem *Vnitřní diference Vietnamců pro potřeby analýzy segregace cizinců z třetích zemí* autorek Kušnirákové, Plačkové a Tran Vu [2013], které ukázaly, že nejvíce ohroženou skupinou v komunitě vietnamských migrantů jsou ženy, jež pracují v naprosté izolaci jako placené pracovnice v domácnosti (hospodyně, chůvy), a také skupina vietnamských dělníků a dělnic. Kromě jazykové bariéry, nedostatku času a

prostředků k navštěvování jazykových kurzů čelí dvě zmíněné skupiny riziku jazykové a socio-kulturní izolace, protože v ČR často nemají blízké rodinné příbuzné a také proto, že jsou do značné míry zatíženi dluhy a závazky zasílat peníze zpět do Vietnamu.

3. Metodologický postup a popis sběru dat

3.1. Metodologický postup kvalitativního šetření

Pro náš výzkumný projekt jsme zvolily kvalitativní výzkumnou strategii, která pomáhá zkoumat sociální problém - v našem případě jazykové znalosti a potřeby migrantů a migrantek, tak jak je sami účastníci výzkumu vyzdvihovali v průběhu hloubkových rozhovorů - pochopit do hloubky. Výhodou zvolené kvalitativní strategie byl fakt, že zkoumaný problém (jazykové kompetence a problémy s využitím jazyka) nebyl přísně ohraničen a v průběhu výzkumu jsme jej mohly neustále vyjasňovat a přizpůsobovat novým, neobvyklým a atypickým situacím, které během zkoumání vznikaly. Pozitivem kvalitativní strategie je vysoká reliabilita, tj. spolehlivost přijatých dat, ovšem za cenu nemožnosti generalizace závěrů na celou populaci zkoumaných skupin migrantů a migrantek.

Charakteristika sběru dat

Sběr dat probíhal prostřednictvím polo-strukturovaných rozhovorů s imigranty z Ukrajiny a Vietnamu. Pro tento kvalitativní výzkum jsme zvolily tzv. účelový typ výběru (purposive sample), přičemž informátory a informátorky jsme do našeho výzkumu často získávaly na základě techniky tzv. sněhové koule (snow-ball sample), tj. „nabalováním“ dalších kontaktů v průběhu výzkumu. Vstupní kontakty byly často založeny na doporučeních zástupců jednotlivých komunit. U Vietnamců se například jednalo o Klub Hanoi, který se podílí na organizaci jazykových kurzů pro cizince¹⁶. V případě Ukrajinců bylo toto napojení na neziskové organizace a krajanské spolky minimální. Někteří participant a participantky byli kontaktováni dokonce pomocí inzerátu umístěného na několika specializovaných webových stránkách. Do výzkumného projektu nebyli zapojeni členové stejné nukleární rodiny a byla vyvíjena snaha o to, aby výzkum postihl různé typy životních stylů a strategií rozhodování.

¹⁶ Rozhovory s Vietnamci byly realizovány ve spolupráci s předsedou této organizace Mgr. Jiřím Kocourkem.

Technika výzkumu a analýza dat

Polo-strukturované rozhovory probíhaly na základě scénáře, jehož obsah byl schválen zadavatelem. Rozhovory byly vedeny v nativních jazycích informátorů a informátorek (ukrajinština, ruština a vietnamština). Scénář hloubkových rozhovorů je k nalezení v příloze této zprávy. Na základě objednávky zadavatele výzkumu jsme rozhovory tematicky zaměřily zejména na následující oblasti:

- zkušenosti se zkouškou z českého jazyka pro trvalý pobyt a způsoby přípravy na tuto zkoušku,
- používání českého jazyka v prostředí státních institucí,
- jazykové problémy v komunikaci s policií a složkami záchranného systému,
- používání českého jazyka v oblasti zdravotnictví,
- používání českého jazyka v pracovním prostředí,
- způsoby získávání informací o dění v ČR a porozumění jazyku médií,
- používání českého jazyka při hledání bydlení a na cestách do zaměstnání,
- používání českého jazyka při stravování a nakupování,
- používání českého jazyka ve volném čase a v ostatních oblastech života.

Nahrávky rozhovorů byly posléze transkribovány a přeloženy do českého jazyka. Přepsané nahrávky se analyzovaly pomocí tematického a selektivního kódování, které nám pomohlo identifikovat klíčové oblasti pro následnou interpretaci získaných dat. Kromě samotných prepisů byly pro většinu realizovaných rozhovorů k dispozici podrobné poznámky výzkumníků obsahující doplňující informace, které nezazněly v průběhu nahrávaného rozhovoru. Možnost využití těchto poznámek byla obzvláště přínosná u méně sdílných participantů.

Výzkum probíhal anonymně a nebyly v něm zjišťovány ani zpracovány žádné osobní údaje oslovených migrantů. Pro snadnější identifikaci citací konkrétních participantů jim byla pro účely analýzy přiřazena náhodně vybraná jména.

3.2. Základní charakteristiky participantů výzkumu

Celkem bylo provedeno 20 hloubkových rozhovorů (10 v každé komunitě). Vzorek má příznivou věkovou strukturu (19 až 45 let) a je z genderového hlediska vyvážený (11 osob z 20 jsou ženy). Co se týče délky pobytu v ČR, podařilo se zde dosáhnout rozmezí od 2 až do necelých 7 let, což představuje menší odchýlení od původního záměru (2 až 5 let). Nicméně díky této odchylce se podařilo zachytit poměrně velký počet informátorů a informátorek, kteří v nedávné době (maximálně před rokem a čtvrt) získali zkušenosti se složením jazykové zkoušky úrovně A₁ (12 z 20 participantů). Všichni

dotazování v době výzkumu tuto zkoušku úspěšně absolvovali, i když někteří ji splnili až na druhý pokus.

Skutečnost, že velká část zkoumaného vzorku přišla do České republiky před rokem 2009, odpovídá statistikám nově vydávaných povolení k pobytu a také odráží celkový trend v české migrační politice, která je po propuknutí krize zaměřená na větší omezování počtu nově příchozích migrantů, zejména v nízkokvalifikovaných profesích [Leontiyeva 2013]. Zajímavé je, že ačkoliv je ve vzorku oproti původnímu očekávání o něco větší podíl migrantů déle pobývajících na území ČR, drtivá většina participantů měla v době výzkumu povolení pouze k dlouhodobému, nikoliv trvalému pobytu, včetně těch, kteří o trvalý pobyt v nedávné době požádali (někdy dokonce opakovaně).

Co se týče rodinné situace, 8 participantů uvedlo, že jsou svobodní, 10 účastníků výzkumu je v manželském svazku a dva ukrajinští participanté jsou rozvedení (původní rodinu mají v zemi původu); skoro polovina, přesněji 9 osob z 20, uvedlo, že má děti. Většina oslovených migrantů a migrantek v současné době vykonává nízkokvalifikované nebo nekvalifikované práce; jedna žena z Vietnamu a dvě migrantky z Ukrajiny, které následovaly své manžele, v současné době nepracují. Přehled základních charakteristik účastníků a účastnic kvalitativního výzkumu se nachází v příloze této zprávy. V následující části se zaměříme na podrobnou analýzu získaných dat.

4. Analýza provedených rozhovorů

4.1. Zkušenosti se zkouškou z českého jazyka pro trvalý pobyt a způsoby přípravy na tuto zkoušku

Jak již bylo zmíněno, více než polovina zkoumaného vzorku prošla zkouškou z českého jazyka nezbytnou pro získání povolení k trvalému pobytu v ČR (7 z 10 ukrajinských a 5 z 10 vietnamských participantů a participantek). Vietnamští migranti a migrantky tuto zkoušku hodnotili jako přiměřeně obtížnou; ukrajinští migranti o zkoušce vesměs hovořili jako o poměrně jednoduché, bezproblémové, až elementární záležitosti. Tak například paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR), která zkoušku složila téměř před rokem, chválila přístup učitelů během testu: *„Opravdu to bylo jednoduché. Žádné problémy jsem neměla. Naopak, ti učitelé byli jako ve školce, každou otázku opakovali, vyslovovali to tak, aby jim bylo snadno rozumět, hodně artikulovali, takže to bylo naprosto v pohodě.“* Odlišné zkušenosti s testy ale měl pan Oleksandr (43 let, 6 let v ČR), který zkoušku také úspěšně absolvoval na

první pokus. Stěžoval si však na nedostatek času (zřejmě v částech tykajících se čtení a mluvení s porozuměním a úloh s obrázky): „...bylo na ně málo času podle mě. No tady některé otázky, nad kterými je potřeba déle přemýšlet.... Nevím, jak se to nazývá... (ukazuje část testu). Tam bylo třeba se déle podívat a přečíst. ... Tam jich je hodně a ty každou stranu musíš stihnout přečíst a pak říct... To bylo problematické. Odpovědi jsem si přečetl, tady čtyři, tady i pět otázek. Než si to přečteš, každou je potřeba přečíst a odpovědět.“

Problém s pochopením zadání v testech popisuje i jiný ukrajinský participant, který, ač podle vlastních slov umí česky na více než 90 procent, pobytovou jazykovou zkoušku složil až na podruhé: „... stalo se to proto, že jsem nepochopil jeden z úkolů. A právě proto jsem to neudělal. ... A ty testy, si myslím, že jsou jednoduché. Jediné, co je potřeba, tak pochopit, právě pochopit, co po vás chtějí.“ (Oleh, 36 let, 5 let v ČR). Svůj neúspěch na první pokus pan Oleh zdůvodňuje tím, že se na zkoušku nepřipravoval. Říká: „Každopádně to chce přípravu. Bez přípravy, i když třeba česky umíte, to nejde. No, jako třeba já, prostě jsem to odflákl a poprvé to dopadlo špatně. Bylo mi to pak dost líto...Naivně jsem si myslel, proč bych se měl připravovat?“. Při prvním pokusu měl Oleh problém se psaním, na druhý pokus se pak důkladněji připravil: „... Trochu jsem si přečetl, co po mně mohou chtít. Trochu jsem také zkoušel psaní, protože to psaní je největší problém. Tady tě nikdo neučí psát. Mluvení, to je jedna věc, tam se naučíš. Ale psaní mi dělalo problémy. Právě ta písemná část zkoušky.“

Vzhledem k jazykové blízkosti a i díky relativně časté komunikaci s majoritou, jak ukázala následná analýza vyprávění, nedělala ústní část zkoušky ukrajinským participantům a participantkám větší problémy. Výjimečnost vlastní jazykové vybavenosti, v porovnání s migranty z Asie, v rozhovorech reflektují i samotní ukrajinští participanté. Již zmíněný pan Oleh (36 let, 5 let v ČR) po prvním neúspěšném pokusu popisuje pocit zklamání: „...že jsem to neudělal já a další Vietnamec. Byl jsem z toho opravdu moc špatný a moc nervózní.“ Podobně o neúspěších ostatních migrantů ze zemí bývalého Sovětského svazu mluví paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR): „Vedle mě například seděl kluk, který už přišel se zaplacenou účtenkou, už tam byl potřetí. ...myslím, že (pocházel) buď z Ruska, nebo Ukrajiny. Ale nebyl to Číňan, nebo někdo takový.“ Samozřejmě, jak ukazuje výše popsany příklad, podceňování náročnosti zkoušky úrovně A₁ se může nevyplatit i ukrajinským migrantům.

Jazyková zkouška z češtiny však může být skutečně mnohem větším oříškem pro první generaci Vietnamců. Vietnamští participanté a participantky výzkumu hodnotili jazykovou zkoušku celkově jako přiměřeně obtížnou, ale její jednotlivé části většinou diferencovali dle stupně náročnosti. V případě migrantů z Vietnamu jsme v analyzovaných rozhovorech určily jako nejobtížnější následující tři oblasti zkoušky. Za prvé se jedná o poslech, kde byl identifikován problém zejména v rychlosti mluveného slova. Tento aspekt zmiňuje několik respondentů, především pak paní

Ha (27 let, 6 let v ČR), která zkoušku úspěšně absolvovala na druhý pokus. Ač celkově zkoušku hodnotí jako odpovídající, poprvé neuspěla právě kvůli poslechu. Podobné zkušenosti zmiňuje i pan An (30 let, necelých 6 let v ČR): „*Poslech byl trochu těžší. Protože, když se přeslechlo slovo, lehce se člověk spletl.*“ Druhým nejčastěji vyskytovaným problémem, který spojuje jak vietnamské, tak i ukrajinské participanty výzkumu, bylo psaní. Tuto překážku vysvětluje například již zmíněný pan An (30 let, necelých 6 let v ČR): „*Jsem v psaní slabý, píšu často chyby, protože píšu hodně málo, proto nepíšu přesně.*“ Na problém s písemnou částí testu naráží i pan Hai, který v ČR žije nejdéle ze všech participantů výzkumu (33 let, 6 let a 10 měsíců v ČR): „*Nejtěžší je psaní, protože se týká gramatiky. Protože se muselo dělat vše na 60 procent, a když jsem měl napsat 20 slov, bylo těžké tam neudělat chyby.... Myslím, že nejtěžší je skloňování a časování. Myslím, že pro všechny je to nejtěžší, například rody, nebo čísla, nebo slovesa.... Žádná jiná (část testu) nebyla tak těžká jako psaní.*“ Třetí nejproblémovější oblastí testu, poměrně často reflektovanou v rozhovorech vietnamských participantů, byla těžká slovní. Řada problémů pramení ze životního stylu a socio-kulturního zázemí Vietnamců žijících v ČR a ze skutečnosti, že češtinu příliš často nepoužívají, případně jim slouží pouze k základnímu dorozumívání se v důležitých oblastech života.

Co se týče učení se českého jazyka a přípravy na jazykovou zkoušku, jsou dvě zkoumané skupiny migrantů poměrně odlišné. Všichni vietnamští participanti a participantky našeho výzkumu měli zkušenost s navštěvováním kurzů, a to obecných nebo i speciálně zaměřených, určených k přípravě na pobytovou zkoušku, případně si zajistili soukromé doučování (někdy i v kombinaci s kurzy). Velká část z těchto migrantů navštěvovala specializované kurzy organizované obecně prospěšnou společností Volonté Czech a Klubem Hanoi.¹⁷ Důležitost přípravy na zkoušku byla reflektována i ve vyprávěních samotných Vietnamců: „*Pro mnoho lidí (jazyková zkouška) moc těžká není, ale na druhou stranu se musíme trochu soustředit na učení, aby to šlo. Trochu si prozkoumat materiály, pak to jde.*“ (Thu, 25 let, 5 let v ČR). Podobně o přípravě mluví i pan Hai (33 let, 6 let a 10 měsíců v ČR), který na otázku, zda pro něj byla zkouška úrovně A₁ těžká, odpovídá následujícím způsobem: „*Vlastně ani ne, pokud se člověk na to připraví. Pokud se naučí nějaké základní dovednosti. Když se na zkoušku připraví, není to těžké.*“ Někteří vietnamští participanti výzkumu návštěvu přípravných kurzů kombinovali se samostatným studiem za pomoci učebnic pro cizince¹⁸.

Mezi ukrajinskými participanty a participantkami výzkumu bylo výrazně více samouků, kteří přípravu na pobytovou jazykovou zkoušku začali řešit až po vyzvednutí příslušného poukazu na

¹⁷ Na tomto místě je vhodné upozornit, že vzhledem k průběhu sběru dat nelze zmíněná zjištění o hojném navštěvování přípravných kurzů generalizovat na celou populaci Vietnamců v ČR. Velká část vietnamských participantů a participantek našeho výzkumu byla totiž kontaktována prostřednictvím osobních sítí napojených právě na Klub Hanoi.

¹⁸ Zejména byly zmíněny specializované učebnice pro Vietnamce autora Nguyen Quuyet Tien.

odboru azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR, tj. již v době přípravy žádosti o trvalý pobyt. Dvě ukrajinské ženy (Olena a Iryna), které přijely do ČR za svými manžely, absolvovaly krátké přípravné kurzy češtiny ještě na Ukrajině. Jeden ukrajinský participant (Oleksandr) chodil pět měsíců na soukromé doučování; dvě participantky, které v současné době nemají práci, vyprávěly o zkušenostech se specializovanými kurzy češtiny pro cizince. V jednom případě se jednalo o nízkoprahové kurzy pořádané českou neziskovou organizací za částečného finančního přispění participantů (paní Kateryna); ve druhém případě (paní Olena) to byly bezplatné kurzy češtiny pro Ukrajince organizované ukrajinskou řeckokatolickou komunitou v Českých Budějovicích (výuka probíhala v areálu kostela). Zbylí ukrajinští participanti a participantky se učili česky samostatně pomocí slovníků a speciálních příruček¹⁹.

Zajímavá odlišnost spočívala také v tom, jakým způsobem ukrajinští a vietnamští participanti hovořili o výhodách a nevýhodách učení se jazyka s rodilými mluvčími. Tak například jedna ukrajinská participantka kurzy vedené českou učitelkou chválí: „...byly to plnohodnotné kurzy, hodně jsem se tam naučila. Probíhaly v češtině, což bylo přínosem. Když tě učí ukrajinský učitel, používá gramatické termíny v ukrajinštině. Tady slyšíš české názvy.“ (Olena, 25 let, 2 roky v ČR). Opačnou zkušenost ale měla paní Ha (27 let, 6 let v ČR), která o kurzech vedených českým učitelem říká toto: „Prostě jsem se tam nic nenaučila, tak jsem třídu opustila. Mluvili tam pořád jen česky, ne vietnamsky.“ Podobně o kurzech v Kladně vyprávěla i paní Bich (28 let, 5 let v ČR): „...(vedla to) česká paní učitelka. Nemluvila vietnamsky, jen česky. Dobré to bylo kvůli výslovnosti, mohla jsem slyšet více češtinu. Povídali jsme si stále česky. Ale bylo to těžké v tom, že jsme neznali všechna slova a paní učitelka je stále musela těžce vysvětlovat. Takže se těžko odhadoval význam slov.“

Analyzované rozhovory ukazují, že jazyková vybavenost a zkušenosti s pobytovou zkouškou úrovně A₁, podobně jako s přípravou na tuto zkoušku, mohou být do značné míry ovlivněny nejen původem migrantů a migrantek, ale i jejich sociálně-ekonomickým postavením a hlavně celkovým životním stylem v ČR. Problémy, které prožívají participanti a participantky našeho výzkumu v běžném životě, a charakter kontaktů s českou majoritní společností v různých oblastech se odrážejí i v procesu samotné zkoušky. V dalších částech se podrobněji podíváme na tyto každodenní zkušenosti, jak jsou reflektovány v semi-strukturovaných rozhovorech s participanty našeho výzkumu.

¹⁹ V rozhovorech s Ukrajinci byla zmíněna například příručka *Čeština pro cizince* vydaná NÚV a také učebnice *Chcete mluvit česky?* od autorek Remediosové a Čechové

4.2. Používání českého jazyka v prostředí státních institucí

Všichni účastníci výzkumu absolvovali nejméně jedno jednání na některém z českých úřadů. Nejčastěji se tato zkušenost týká úřadů, které zařizují doklady nezbytné pro pobyt migrantů v ČR (cizinecká policie, Ministerstvo vnitra ČR, úřady práce, živnostenské úřady, Česká správa sociálního zabezpečení atd.). Kontext interakce s úřady je pro jednotlivé migranty a migrantky odlišný a často se mění s rostoucí délkou pobytu v ČR. Problémy v komunikaci s úřady se nejčastěji objevují na začátku pobytu, protože v době žádosti o trvalý pobyt je většina migrantů buď již plně samostatná, jak je tomu především v případě ukrajinských migrantů, nebo má alespoň základní znalost češtiny.

Migranti a migrantky z Vietnamu hovořili nejčastěji o zkušenostech s finančním úřadem a cizineckou policií, kterou migranti obecně ne vždy odlišují od Ministerstva vnitra ČR (to má na starosti agendu trvalých pobytů). Analýza získaných dat ukázala, že námi zkoumaní vietnamští účastníci výzkumu mohou jazykovou bariéru pociťovat při kontaktu se státními institucemi i po delším pobytu v ČR, zejména v případech, kdy je nutné vyřídit si nové doklady. Účastníci výzkumu uváděli, že nerozuměli podmínkám získání potřebných dokumentů nebo komplikovanému byrokratickému systému. Příkladem může být výpověď pana Hai (33 let, 6 let a 10 měsíců v ČR): *"Pro mě je nejtěžší komunikace na úřadech, protože to tam prostě někdy všechno nezvládám."* Vietnamští participanti výzkumu v rozhovorech dále uváděli, že mnohdy využívají asistenci a doprovod jazykově zdatnějších příbuzných nebo krajanů, ale také si často najímají komerční překladatele, jejichž překlad, jak sami přiznávají, nemohou vždy kontrolovat. Zde považujeme za důležité zdůraznit, že tuto jazykovou bariéru si, spolu s komunikací ve zdravotnických zařízeních, informátoři a informátorky většinou uvědomovali a jasně artikulovali důležitost zlepšení dovednosti komunikovat v českém jazyce: *"Hlavně (musím) procvičovat mluvení. Učit se nová slova, hlavně v oblasti úřadů a lékařů. To jsou pro mě dvě nejdůležitější oblasti."* (paní Bich, 28 let, 5 let v ČR). Na druhou stranu odhalila analýza rozhovorů poměrně pragmatickou strategii užívání českého jazyka, kterou výstižně ilustruje výpověď již zmíněného pana Hai (33 let, 6 let a 10 měsíců v ČR): *"Pořád děláme, nemáme čas komunikovat. Takže češtinu potřebujeme na poště a úřadech, to si nějak dokážu zařídit."*

Ukrajínští migranti jsou na rozdíl od Vietnamců v komunikaci s českými úřady o něco samostatnější a jistější, obzvláště po delším pobytu v ČR. Důležitou roli zde hraje jak jazyková blízkost, tak i skutečnost, že někteří čeští úředníci ovládají základy ruštiny. Tuto výhodu dorozumívání se na úřadech reflektovala například paní Natalya, která je v ČR relativně krátce. Při prodloužení povolení k pobytu nerozuměla tomu, že po ní úřednice chce kolek: *„A ty jednoduše nevíš, co to je takový „kolek“, hledíš jak tele na nová vrata. Kolku, co za kolku?... Prostě jsem řekla, že nerozumím česky. Prosím, vysvětlete mi to rusky nebo ukažte, abych Vás pochopila, o čem mluvíte. Pak mi to chlapík, který byl*

na policii, policista, řekl mi to rusky, protože on rozuměl. Prostě řekl, že to je marka (kolek v ruštině).“ (Natalya, 21 let, 2 roky v ČR).

Podobně jako Vietnamci využívají ukrajinští migranti při komunikaci s českými úřady pomoc příbuzných a krajanů, kteří bydlí v ČR delší dobu. Zatímco služby profesionálního tlumočnicka ukrajinští participanti výzkumu nezmiňovali, zařizování pobytových záležitostí komerčními zprostředkovateli, zejména v počáteční fázi pobytu, bylo poměrně časté. Podle vyprávění několika ukrajinských migrantů mohla být jedním z důvodů využití služeb zprostředkovatelských firem (případně samostatných jedinců) nedostatečná jazyková kompetence na začátku pobytu. Svědčí o tom výpověď pana Ihora (40 let, 6 let v ČR): *„... ze začátku, když jsem přijel, tak tam se tomu věnovali speciální lidé, kteří dělali dokumenty, protože oni věděli, že neznáme jazyk a oni už tady byli mnoho let. Oni už znali všechny postupy.“* Podobně své zkušenosti popisuje i paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR): *„První rok, když jsem přijela a neuměla jsem moc jazyk a všeho jsem se bála, tak mi to samozřejmě zařizovaly různé firmy, které se zabývají zařizováním a prodloužením pobytu. Řešily všechno, hlášení místa pobytu a tak dále. Všechno se kupovalo za peníze, adresa, na které vás přihlásili k pobytu, různá potvrzení a tak dále. Je to běžné, každý se s tím setká.“* Nicméně se domníváme, že v případě Ukrajinců je tato strategie mnohdy spíše důsledkem fungování poměrně efektivního a rozšířeného zprostředkovatelského systému vázaného na zaměstnávání v rámci migrantských sociálních sítí nežli projevem nepřekonatelné jazykové bariéry při komunikaci s úřady. Zřejmě nejde jen o to, že se ukrajinští migranti během prvních let pobytu na úřadech nedomluví, ale jak vypráví již zmíněná paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR): *„Prostě jeden, jak se říká „klient“, když nabírá na práci nějaké lidi, tak on je jako takový velký táta. On jim zařizuje všechno, ubytování, práci a tak dále. A lidi jsou prostě taková nezkušená, zastrášená, prostě neumějí, nevědí, neumějí si ani koupit lístek. On je prostě přivezl do Česka, našel jim práci, odvezl na místo práce a lidi tam pracují od šesti ráno do desáté večer. Je to prostě začarovaný kruh, člověk si v tom prostě takto přežívá, dokud ho prostě netrkne, že s tím musí něco udělat.“*

To, že jazyková bariéra není vždy příčinou využití pomoci zprostředkovatelů, vyplývá i z vyprávění pana Oleha (36 let, 5 let v ČR), který říká: *„... první pracovní vízum mi samozřejmě prodlužovali „zapadenci“ (pozn.: označení Ukrajinců ze západních regionů). A pak jsem si uvědomil, že dávám peníze za něco, co můžu udělat sám.... Jednou jsem zaplatil 2 tisíce korun a pak už ne. No, já jsem moc nevěděl. Za prvé, oni ručili, že to podají hned a že vám opravdu dají to vízum ten stejný den. No a nechtěl jsem riskovat. Báł jsem se, že třeba něco nebudu vědět a že budou komplikace, prostě jsem nevěděl co a jak. Myslel jsem si, že bude lepší, když zaplatím a bude hotovo.“* Po 5 letech pobytu pan Oleh, který již s úřady komunikuje samostatně, vypráví: *„Nemám problém zaklepat na každé dveře, prostě když už se domluvíš česky, ne nutně jako že spisovně a tak, to nehraje roli, ale hlavně že*

česky, tak oni ti všechno řeknou, všechno co potřebuješ. Většinou jsou ochotní. I když psaní mi tak úplně nejde, tak na 50%, ale snažím se. Oni mi nadiktují, pak trochu opraví, ale bez toho to prostě nejde. Jak se jinak naučíš?“

Většina oslovených ukrajinských participantů a participantek výzkumu přiznává, že zhruba po dvou letech v ČR už byli schopni zvládnout bez pomoci třetí osoby nezbytné dorozumívání se, tj. v době složení jazykové zkoušky neměli tito účastníci problém vyřizovat samostatně běžnou komunikaci s úřady a v tomto směru disponovali i dostatečnou slovní zásobou.

4.3. Jazykové problémy při komunikaci s policií a složkami záchranného systému

Tato oblast, ač byla ve scénáři rozhovorů řazena na začátek jako jedna z prioritních, se v našem výzkumu naopak ukázala jako marginální. Vzhledem ke svému životnímu stylu, nemá většina participantek a participantů výzkumu s touto oblastí téměř žádné zkušenosti. Bohužel ani jeden z oslovených Vietnamců nebyl příliš sdílný ohledně svých zkušeností s policií, hasiči a záchranáři, resp. dle vlastních slov neměli za celý svůj pobyt v ČR žádnou podobnou osobní zkušenost. Proto nemůžeme strategie využívání českého jazyka v této konkrétní oblasti v případě vietnamských migrantů jakkoliv analyzovat a interpretovat. Ukrajinci byli v dané otázce o něco sdílnější, ovšem ani oni podle svých slov nikdy v této oblasti jazykovou bariéru nepociťovali. Ukrajínští participanté a participantky nejčastěji zmiňovali zkušenost s policií zejména z důvodu kontroly dokladů a pojištění (Vasyl, Oleksandr, Ihor, Ivan), včetně kontroly identity během skládání pobytových jazykových testů (Oleh). Jeden z respondentů byl dokonce dva dny držen ve vyšetřovací vazbě, protože u sebe neměl doklady (Ivan). V rozhovorech byly dále kontakty s policií zmiňovány v souvislosti s potyčkou s ochrankou na diskotéce a následným sepsáním stížnosti (Oleh), dále při nedorozumění v obchodě kvůli penězům a komunikaci s přivolanými policisty (Dmytro), během běžné silniční kontroly při cestě autem (Kateryna) a dokonce i kvůli záchraně života české důchodkyně a intervence v konfliktu mezi bezdomovcem a opilým člověkem, který ho obtěžoval (Iryna). Zkušenost s vozem rychlé záchranné služby byla v rozhovorech zmíněna jen v případě zlomeniny ruky, špatně ošetřené na pohotovosti a následné operaci jiným lékařem (Oleh) a také v situaci, kdy byla záchranka přivolána spolu s hasiči a policií sousedy kvůli menšímu požáru na balkóně, zapříčiněnému odhozeným nedopalkem z horního patra (Oleksandr). Ve všech zmíněných případech se ukrajínští migranti a migrantky dokázali s policií, záchranáři a hasiči bez problému domluvit a vysvětlit vše, co potřebovali. Jedinou výjimkou byl případ

paní Iryny, který se odehrál na začátku jejího pobytu v ČR, kdy kvůli záchraně starší paní v lese spolu s manželem hledala jiné české houbaře, kteří by policii do telefonu vysvětlili jejich přesnou polohu.

4.4. Využití českého jazyka v oblasti zdravotnictví

Oblast zdravotnictví je v rozhovorech, podobně jako komunikace na úřadech, reflektována zřejmě jako jedna z nejproblémovějších. Využívání českého jazyka v komunikaci s českými lékaři je pro migranty a migrantky mnohdy problematické i po delším pobytu v ČR. Jako nejčastější překážka je v této specifické oblasti uváděna nedostatečná slovní zásoba.

Velká část informátorů a informátorek z obou zemí v rozhovorech sdělila, že s českými lékaři má minimální, ne-li žádnou zkušenost. Toto zjištění odpovídá fenoménu, který je v literatuře popisován jako tzv. efekt zdravého migranta nebo migrantky [viz například Ingleby 2009 nebo v českém kontextu Dobiášová a Vyskočilová 2004, Jelínková 2007]. Nejedná se jen o pozitivní selekci, tj. skutečnost, že pro odjezd do cizí země rozhoduje především zdravotní stav lidí. V nejnovějších studiích je tento fenomén často spojován s optimističtější subjektivním hodnocením vlastního zdravotního stavu, ale také s nebezpečnou strategií zanedbávání prevence a zdravotní péče jako takové. Efekt zdravého migranta je do velké míry důsledkem příznivé věkové struktury migrantů a zdaleka ne vždy platí u starších osob [viz například Solé-Auró a Crimmins 2008]. V našem výzkumu byla zachycena celá řada situací, kdy se migranti a migrantky vyhýbají návštěvě lékaře a řeší pouze opravdu akutní zdravotní potíže (například zubní lékař, oční lékař, akutnější trauma, těhotenství apod.). V ostatních případech zřejmě upřednostňují samoléčbu, nebo jak je tomu v případě Ukrajinců, odjíždějí za lékařem a ošetřením domů. Jak vypráví mladá ukrajinská žena: „*Dříve jsme tu návštěvu doktorů řešili vždy na Ukrajině. V Česku jsme se snažili k doktorům moc nechodit. Prostě přijedeš domů jednou za rok a snažíš se obejít nezbytné doktory, stomatologa, gynekologa a praktického doktora. Vždy jsme se snažili během návštěvy zajít k doktorům a pak opět odjet do Česka.*“ (Paní Iryna, 33 let, téměř 6 let v ČR).

Na rozdíl od Vietnamců mají Ukrajinci výhodu v tom, že starší generace českých doktorů ovládá alespoň základní znalosti ruštiny. Tak například pan Oleksandr (43 let, 6 let v ČR) nám popsal situaci, kdy si čeští doktoři (oční doktor a traumatolog) kvůli dorozumívání pomohli ruštinou: „*...oni dobře rozuměli rusky.... Vždy. Možná proto, že byli starší a všichni starší lidé dobře rozumějí rusky. Pokud s nimi mluvíš pomalu, oni rozumějí*“. Někteří ukrajínští migranti a migrantky řeší komunikační bariéru v oblasti zdravotnictví návštěvou doktora migračního původu, jehož rodným jazykem je ruština. Jak vypráví paní Kateryna (34 let, téměř 5 let v ČR): „*Začalo to v podstatě hned, jak*

jsme sem přijeli, protože jsem se musela přihlásit u lékaře, když jsem se dozvěděla, že jsem těhotná. Tehdy jsem se strašně bála a našla jsem si ruskou doktorku.“ Tyto lékaře ukrajinští migranti a migrantky hledají přes inzeráty v ruském tisku a na internetu na diskuzních fórech rusky mluvících migrantů žijících v ČR. Jak naznačují výpovědi, volba doktorů migrantského původu není vždy motivována pouze jazykovou bariérou, ale i kulturními odlišnostmi, resp. odlišnostmi ve způsobech léčby (v rozhovorech se vyskytly příklady návštěvy praktického doktora, dětského doktora a gynekologa). V jednom z rozhovorů dokonce zazněl názor, že „*ruští doktoři jsou lepší, kvalitnější než ti čeští.*“ (Iryna, 33 let, téměř 6 let v ČR).

U vietnamských migrantů je situace výrazně horší. Z rozhovorů je patrné, že se často nemohou s doktorem domluvit vůbec, jako například vietnamská informátorka, která říká: "*Neumím vůbec nějaké choroby, slovíčka atd.*" (Paní Huyen, 29 let, 5 let v ČR). Podobný nedostatek slovní zásoby reflektuje i další vietnamská žena žijící v ČR 5 let: „*Když si povídáme o průběhu, rozumím jen například, pokud jde o konkrétní choroby; názvy, nebo přesná tvrzení, nevyznám se v dané slovní zásobě*“ (Paní Bich, 29 let). Jazykový problém je zřejmě ovlivněn kontextem, ve kterém se jazyková komunikace odehrává. Čeští lékaři běžně používají odborný lékařský diskurz, který není vždy srozumitelný ani rodilým mluvčím. Jazykový handicap může být obzvláště relevantní právě v oblastech, ve kterých není komunikace s migranty častá. Migranti nebo migrantky tak cítí tlak co nejpřesněji formulovat své zdravotní problémy, na základě kterých lékaři stanoví přesnou diagnózu. Vietnamští migranti a migrantky řeší tuto citlivou situaci několika způsoby: doprovodem jazykově zkušeného příbuzného nebo známého, doprovodem placeného překladatele, překladem po telefonu nebo, méně často, návštěvou vietnamského lékaře.

Společným problémem obou komunit je zdravotní pojištění. Tato potíž, zdánlivě nesouvisející s jazykovou bariérou a jazykovými kompetencemi migranta, může do značné míry ovlivňovat jejich zkušenosti s českým zdravotnictvím. Významná část migrantů je totiž vyloučena ze systému veřejného zdravotního pojištění, a tudíž nemá příliš velkou možnost využívat služeb českého zdravotnictví a komunikovat s českými doktory. V našem výzkumu se tento problém týká především samostatně výdělečně činných migrantů a migrantek s povolením k dlouhodobému pobytu v ČR. Nejpodrobněji je tento problém popsán ve vyprávění paní Iryny (33 let, téměř 6 let v ČR), která i po pěti letech pobytu v ČR navštěvuje doktory, až když jednou za čas jede na Ukrajinu: „*Takového doktora, ke kterému chodím pořád, nemám. Řeším jen, když se něco stane. Je to kvůli tomu špatnému pojištění, to mě odrazuje docela dost. Všechno stojí a padá na trvalém pobytu. Jakmile budu mít trvalý pobyt, můžu mít státní (veřejné) pojištění. Chceš nebo nechceš, musíš ho platit, ale už si můžeš vybírat různé doktory, kteří se ti líbí, nebo kteří jsou poblíž. Už prostě neřešíš, že máš pojištění Slávie,*

Uniqy nebo jiné firmy, které ti doktoři nechtějí přijímat, protože to pak nebudou mít uhrazené. Je jen pár smluvních doktorů, na které se mužů obrátit, ale i tam se na nás dívají divně...“.

4.5. Čeština a práce migrantů v ČR

Pracovní prostředí migrantů hraje, dle analyzovaných rozhovorů, důležitou roli pro rozvoj jejich jazykových kompetencí. Jelikož je současná migrace Ukrajinců a Vietnamců do ČR z velké míry motivována ekonomickými důvody, je většina ukrajinských a vietnamských migrantů v produktivním věku žijících na území České republiky ekonomicky aktivní. V práci migranti a migrantky tráví velkou část svého života a dostávají se do situací umožňující širší jazykovou a sociální interakci s majoritní společností. V našem výzkumu byly jen tři ženy, které v současné době nemají práci: 1) paní Ha pečuje o malého syna, ale před tím spolu s rodinou pracovala v prodejně potravin; 2) paní Kateryna je v domácnosti, stará se o tři malé děti a v ČR prozatím nikdy nepracovala; 3) paní Olena přijela do ČR relativně nedávno, rovněž z rodinných důvodů, a práci již několik měsíců hledá. Ostatní vietnamští participanté a participantky pracují v ČR na základě živnostenského listu v oblasti prodeje (potravin, smíšené zboží, textil a obuv) nebo ve službách (restaurační zařízení a nehtové studio). Ukrajínští účastníci výzkumu jsou na druhou stranu o něco častěji v zaměstnaneckém poměru, který ale také bývá kombinován se zaměstnáním na živnostenský list. Kromě oboru tradičního stavebnictví (oprava střech, pomocné práce na stavbě, zedník) jsou Ukrajinci zaměstnáni ve službách (číšník v kavárně, pokojská v hotelu, uklízečka) a někdy také pracují na kvalifikovaných pozicích (podnikatel v designu webových stránek a učitelka v ukrajinské škole v Praze).

Pracovní prostředí, typ a náplň práce hrají pro pracující migranty klíčovou roli, přičemž důležité v tomto směru je, zda výkon daného zaměstnání nebo podnikání předpokládá interakci s majoritou, a to jak v rámci pracovního kolektivu, tak i navenek se zákazníky nebo dodavateli. Jak ukazuje například výpověď pana Oleha (36 let, 5 let v ČR), právě každodenní interakce s Čechy v pracovním prostředí může být pro proces učení se jazyka velmi důležitá: *„Asi tak osm měsíců mi to (učení se česky) nešlo, dokud jsem nezačal pracovat v českém kolektivu. Ve chvíli, kdy jsem začal pracovat s Čechy, tak, no řekněme po třech měsících, se to stalo samo. Prostě jsem začal mluvit. Stalo se to samo od sebe, prostě nějak jsem to najednou uměl. Tedy půl roku jsem skoro vůbec nic nerozuměl, ani televizi, ani nic. Dokud jsem nezačal komunikovat s Čechy v práci. No jinak by asi člověk musel chodit do nějaké jazykové školy nebo tak.“* Samozřejmě toto „učení se za pochodu“ může být v mnohém snazší pro ukrajinské migranty, kteří mají výhodu jazykové blízkosti pramenící ze společného původu obou slovanských jazyků. Nevýhodu pracovního prostředí, ve kterém se čeština moc nepoužívá, reflektuje

pan Oleksandr (43 let, 6 let v ČR): „...*(mluvím česky) špatně, protože málo komunikuji s Čechy. Teď pracuji se třemi Čechy, s nimiž občas trošičku zlepšuji jazyk, jinak v práci se mluví buď ukrajinsky, nebo rusky, takže žádné učení jazyka. No teď, když pracuji s Čechy, tak s nimi se mluví jen česky. Takové to nejzákladnější znám, ale takové to složitější je problematické.*“

Jak je v této zprávě již zmíněno, vietnamská komunita v ČR se vyznačuje silnou etnickou izolací, která se do značné míry projevuje i v pracovním prostředí. Velká část participantů našeho výzkumu je zaměstnávána v rámci tzv. etnické ekonomiky napojené na širší rodinu a ostatní krajské vazby. Tato skutečnost Vietnamce do značné míry omezuje v nabývání nových jazykových kompetencí a rozšiřování slovní zásoby. Jak vysvětluje paní Thu (25 let, 5 let v ČR), která prodává domácí potřeby v Sapě: *"Vzhledem k tomu, jak to chodí na tržnici, tak se příliš nebavím (s Čechy). Více se bavím s Vietnamci."* Analýza rozhovorů ukázala, že zkoumaní vietnamští migranti a migrantky pracující v sektoru servisu a služeb se většinou omezují pouze na nezbytné minimum jazykové zásoby, kterou potřebují ke komunikaci se zákazníky. Jak říká další vietnamský participant, který pracuje v nehtovém studiu: *"Mluvím (česky) nejvíce se zákazníky... Vlastně běžný den jen se zákazníky, prodávám jim, tak jim musím rozumět."* (Hai, 33 let, 6 let 10 měsíců v ČR). Podobně jako při komunikaci na úřadech je i zde patrný pragmatický přístup Vietnamců k češtině. Tento postoj je reflektován i již zmíněnou paní Thu (25 let, 5 let v ČR), která na otázku ohledně oblastí, ve kterých by si přála zlepšit svoji češtinu, odpovídá: *„Pokud jde o slovní zásobu, tak hlavně to, co se vztahuje k mé činnosti. Například kvalita zboží, názvy zboží atd.“* Podobně o nedostatečné komunikaci s majoritou mluví i paní Lan (24 let, 2 roky v ČR), která je v ČR poměrně krátce a rovněž pracuje na živnostenský list, konkrétně v prodeji domácích potřeb. Paní Lan si stěžuje se na to, že Čechům, když na ni mluví, špatně rozumí: *„...*(s Čechy se bavím) většinou jen o cenách, nebo když něco hledají, pomohu jim a podíváme se, jestli to u nás mohou najít. (Potkám jich za den) velmi málo, obvykle jen tak dva tři, pokud jich je hodně, tak deset za den.*“*

Analýza vyprávění migrantů dokládá, že vztah mezi prací a jazykovými dovednostmi je oboustranný. Jazykové kompetence jsou důležitým předpokladem pro získání určitých kvalifikovanějších prací, ale i pro větší ekonomický úspěch v současném zaměstnání. Toto tvrzení dokládá vyprávění jednoho ukrajinského migranta, když mluví o své manželce, která pracuje jako manikérka a pedikérka v salónu s ruským majitelem; říká: *„...tam mají recepci a ta holka na recepci všechno tlumočila těm klientům. Jako že vysvětlila vždy, co chtějí a tak. No a říkala mi už po roce, jako že to cítí, že nedělá v českém kolektivu, jen Rusové a Ukrajinci, a že rozumí strašně málo. Opravdu skoro vůbec ne. Jen něco, co se týče práce, jen takové opravdu základy. Jako že ona, kdyby tam mohla nabídnout ještě další služby, ještě něco navíc, tak by měla více peněz. A pokud nic nenabízíš, tak oni ani nic navíc nechtějí.“* (Oleh, 36 let, 5 let v ČR).

Nedostatek jazykových kompetencí může být bariérou pro pracovní mobilitu a také pro uplatnění kvalifikace. Nevýhody plynoucí z nedostatečné znalosti odborného jazyka reflektují dvě ukrajinské vysokoškolačky. Paní Olena (25 let, 2 roky v ČR), která v ČR zatím nepracovala, pociťuje nedostatek jazykových znalostí nezbytných pro kvalifikovanou práci: *“Pro to, abych mohla pracovat ve sféře služeb nebo ve sféře, která se částečně týká práce s cizinci, řekla bych, že jsem dobrý kandidát a hodím se na tuto pozici. Ale pro práci v oblasti, kde se vyžaduje hodně psát, dělat zápisy nebo psát zprávy, tam bych jednoznačně řekla, že nevyhovuji.”* Podobně tuto problematiku reflektuje paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR), která po příchodu do ČR vystřídala několik nekvalifikovaných prací, než si našla zaměstnání v ukrajinské škole, kde pracovala jako učitelka (v ukrajinštině). Po uzavření školy však byla paní Iryna nucena vydělávat si na život v ČR opět nekvalifikovanou prací (jako uklízečka); i když se v současné době pokouší nechat si uznat své pedagogické vzdělání získané na Ukrajině, současně přiznává, že najít si práci učitele v české škole zřejmě nebude jednoduché. Zároveň považujeme za vhodné podotknout, že ani kvalifikované práce migrantů nejsou vždy spojeny s používáním češtiny v pracovním prostředí. Příkladem může být pan Dmytro (26 let, 6 let v ČR), který má firmu zabývající se tvorbou a designem webových stránek, a jehož klienty jsou z velké části rusky mluvící osoby. Ovšem, jak říká sám Dmytro, tato skutečnost není primárním cílem jeho podnikatelského záměru: *„Naše podnikání je určeno i pro Čechy, ale češtinu používám v práci maximálně na 30 %. Češi taky mají problém, prostě, slyší přízvuk a většina zájemců odpadáva... Možná to není jen kvůli jazyku, někomu se možná nelíbila naše nabídka. Ale mockrát se nestávalo, že bychom se pak cenově nedohodli. Nejspíše je prostě odrazuje to, že jsem cizinec.”* Jak je naznačeno v tomto příkladu, nedostatek jazykových kompetencí a s tím spojené předsudky majority také mohou přispívat k určité separaci migrantů na pracovním trhu.

4.6. Informovanost o dění v ČR, způsoby získávání informací a jazykové problémy

Také v otázce informovanosti o dění v ČR a způsobech získávání informací o něm lze mezi zkoumanými skupinami migrantů vysledovat určité odlišnosti. Tyto rozdíly by se daly zjednodušeně shrnout tak, že zatímco ukrajinští participanté a participantky poměrně často sledují česká média a většinou nemají příliš velké problémy s porozuměním obsahu sdělení, vietnamští účastníci a účastnice výzkumu naopak českým médiím rozumí špatně a informace o ČR získávají častěji zprostředkovaně prostřednictvím krajanských médií. V této otázce hraje jazyková bariéra zřejmě významnou roli.

Dle vlastních sdělení nechtou vietnamští participanti a participantky výzkumu české tištěné noviny a časopisy téměř vůbec (až na jednu výjimku, kdy jedna participantka výzkumu čte deník Metro). Pokud se jedná o získávání informací o dění v ČR, preferují sledování televize (nejčastěji Prima, Nova). V rozhovorech zaznělo, že sledování televize je snadnější, protože mluvené slovo je doprovázeno obrazem. Jak říká paní Ha (27 let, 6 let v ČR): „*Když jsou obrázky, tak rozumím více.*“ Ovšem ani sledování televize není bezproblémové a i zde se vietnamští účastníci výzkumu často setkávají s jazykovou bariérou, především kvůli rychlosti mluveného slova v televizním vysílání. Tak například paní Huyen (29 let), která žije v ČR již 5 let a za měsíc plánuje skládat pobytovou jazykovou zkoušku, o sledování české televize říká: „*Pozdravy, tak těm rozumím. Jinak nerozumím problémům, o kterých hovoří.*“ Podobně pan An (30 let), který tuto zkoušku nedávno úspěšně složil, vypraví, že ani po šesti letech pobytu televizním zprávám v českém jazyce nerozumí nejlíp: „*Když sleduji obraz i slova, tak rozumím tak 50 až 60 procent.*“ Obdobně je na tom i paní Thu (25 let, rovněž po absolvování zkoušek a pěti letech pobytu), která podle svých slov kvůli rychlosti mluveného slova rozumí 30 až 40 procentům sdělení v televizi. Pro získávání informací, včetně těch o České republice, vietnamští participanti často využívají internetové zdroje ve vietnamštině; v rozhovorech zazněly například stránky jako *Vietinfo*, *Tuoi Tre*, *Dan Tri* nebo *Tin Tuc*.

Na rozdíl od Vietnamců využívají ukrajinští participanti a participantky výzkumu česká média podle vlastních slov hojně, až na výjimky téměř denně. Kromě sledování televize (a to jak ČT, tak i komerční TV) byl v rozhovorech poměrně často zmíněn i poslech českého rádia (Český rozhlas a komerční stanice), méně často pak hovořili o tištěných novinách. Ukrajinci v našem výzkumu preferují sledování dění v ČR prostřednictvím českých médií kvůli získání větší praxe v poslechu a čtení. Aby se jim český jazyk „*dostal více do ucha*“, aby si ho „*uložili do hlavy*“ (Oleksandr, 43 let, 6 let v ČR), a také aby tyto informace měli „*z první ruky*“ (Kateryna, 34 let, téměř 5 let v ČR). V několika rozhovorech dokonce zaznělo, že ukrajinští participanti si někdy různá česká média vybírají podle svých zájmů, preferencí nebo potřeb. Jak například říká paní Olena (25 let, 2 roky v ČR): „*Novu, Primu nesleduji, je to takový bulvár. ČT1, ČT24, ČT2 - mají velice zajímavé programy.*“ Naopak paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR) se politice a tzv. „*serióznějším*“ médiím cíleně vyhýbá: „*Manžel to čte (české tištěné noviny a časopisy), jeho ta politika moc zajímá, on by vám mohl vyprávět o situaci v Sýrii, na to se musíme každý večer koukat... (směje se). Už mě to ani nebaví, ty tanky, konflikty a podobně... Mě více zajímají různá ženská témata, třeba bytový design, jak udělat domov útulnějším, jaké koupit skleničky, a tak... čtu si české časopisy, takové tenké barevné časopisy jsou prostě všude. Žádný Blesk nebo něco takového nekupuji, to mě nezajímá, kdo co s kým, komu co je vidět, fotky na celou stránku, to mě také nezajímá. A nějaké politické, třeba takové hospodářské noviny, tak do toho se mi také nechce, prostě mě to nezajímá. Co mě bude zajímat, to mi poví manžel, on to sleduje.*“ Ukrajinští migranti a

migrantky nejenže obsahu médií většinou velice dobře rozumějí, ale podle svých vlastních slov tyto informace aktivně používají a diskutují o nich během interakcí s majoritou: „*Koukám se na televizi, když přijdu domů, koukám na ČT24. Teď jsem třeba sledoval, když řešili ty předčasné volby. ... (po práci) jdu hned domů, kolem 7. hodiny, takže se koukám na Primu, pak si to přepnu na Novu. Dívám se na zprávy, znám různé strany, politiky, my to pak probíráme v práci a mně se to líbí.*“ (Oleh, 36 let, 5 let v ČR).

Sledování médií v rodném jazyce bylo reflektováno i v rozhovorech s osobami z Ukrajiny (i když v menší míře než u Vietnamců), přičemž jsou zde využívána nejen ukrajinská média, ale i ta ruská, stejně jako ukrajinsko- a ruskojazyčná média v ČR, většinou internetové stránky a diskuzní fóra migrantů, tištěné noviny a jejich webové portály. Ovšem krajanská média jako informační zdroj o dění v ČR nejsou Ukrajinci v našem výzkumu využívána skoro vůbec. Tento druh sdělovacích prostředků zkoumaným migrantům slouží především jako zdroj získání praktických informací týkajících se například pobytových záležitostí nebo při hledání práce či specifických služeb pro migranty (doktoři, školky a někdy i jazykové kurzy, ...); v ukrajinských rozhovorech zazněly například webové stránky *Privet.cz*, *Gid.cz*, *MamaGuru.cz* a také noviny *Pražskij Expres* a *Ukrajinska Gazeta* a několik dalších.

4.7. Jazykové problémy při hledání bydlení a na cestách do zaměstnání

Otázky ohledně jazykových problémů a potřeb v oblasti bydlení otvíraly poslední tematický blok našich semi-strukturovaných rozhovorů. Tato oblast se v rozhovorech ukázala jako méně problematická, opět především kvůli hojnému využívání sociálních sítí, hlavně v rámci krajanských vazeb při zařizování bydlení v ČR. Vietnamští participanti a participantky byli v odpovědích na tuto otázku poměrně struční. Vzhledem k tomu, že většina oslovených migrantů a migrantek má v ČR nějaké příbuzné nebo blízké známé, měli po příchodu do ČR většinou vše potřebné zařízené, tudíž osobní zkušenost například s hledáním ubytování nebyla ve vietnamských rozhovorech reflektována. Vietnamci bydlí často s širší rodinou, někdy i se spolupracovníky a ostatními známými z vietnamské komunity (v některých domácnostech žije 5 a více lidí najednou), kteří za ně často všechno zařizují. Češtinu v oblasti bydlení používají jen tam, kde je nezbytně nutné: „*... (používám češtinu) velmi málo. ... Když mluvím s majitelem, nebo se sousedy. ... Když třeba jdu platit nájemné, když potřebujeme něco opravit v domě.*“ (An, 30 let, necelých 6 let v ČR). Několik vietnamských migrantů, kteří již složili zkoušku z českého jazyka, hodnotí svou úroveň dorozumění se ohledně ubytování jako dostatečnou. V rozhovorech uváděli, že jsou schopni domluvit se na placení nájemného, na nutných opravách,

placení elektřiny, plynu a stočného nebo si dokáží požádat o potvrzení o ubytování, které musí majitel podepsat, aby mohli získat povolení k pobytu.

Ukrajínští participanti jsou i v oblasti bydlení o něco samostatnější. Výraznější problémy při komunikaci ohledně hledání a zařizování bydlení naše rozhovory nezachytily ani v této skupině migrantů. Podobně jako Vietnamci bydlí ukrajínští participanti a participantky na začátku pobytu často u svých příbuzných nebo známých. V současné době žijí všichni zkoumaní Ukrajinci v bytech; zkušenost s ubytovacími zařízeními zmínilo jen pár respondentů. Migranti, kteří nemají v ČR rodinu, v mnoha případech bydlení sdílejí společně se svými kolegy z práce nebo s ostatními krajany. Závěry výzkumu ale naznačují, že konkrétně Ukrajinci společné soužití většího počtu lidí zřejmě příliš nepreferují: v jednom bytě spolu běžně žije jen pár, případně nukleární rodina. Sociální sítě tvoří při hledání bydlení významnou složku. Ukrajínští účastníci a účastnice výzkumu bydlení často hledají přes ukrajinsky nebo ruský mluvící známé a kolegy v práci. Někdy dokonce i majitelé bytů pocházejí z řad krajanů. Možnost neformální dohody s ruským majitelem si pochvaluje například pan Oleksandr (43 let, 6 let v ČR), který s majitelem ani nesepisoval nájemní smlouvu: *„Při hledání bydlení jsme (problémy) neměli. Hledali jsme přes ruský inzerát, proto bez problémů. A prostě tady majitel je Rus, takže s ním jednoduše není problém.“* Jak je vidět, tento byt si pan Oleksandr cíleně hledal prostřednictvím inzerátů určených migrantům. Ovšem jazykově vybavenější ukrajínští migranti vesměs nemají problém hledat si bydlení pro majoritu běžným způsobem (v rozhovorech byly zmíněny inzeráty v českých novinách, internetové portály a české realitky): *„...při hledání bydlení můžu vysvětlit lokalitu, kde potřebuji bydlet, jak veliký dům, zda byt s nábytkem nebo bez nábytku. Na to mně postačuje slovní zásoba už teď.“* (Vasyl, 32 let, 4 roky v ČR). V rozhovorech občas zaznívaly stížnosti na adresu českých majitelů domů a bytů, protože si nepřáli za nájemníky cizince (někdy, dle slov participantů, i jmenovitě Ukrajince).

Doprava do zaměstnání i cestování ve volném čase se rovněž jako problémové oblasti nejevily. Podle našeho názoru to bylo z části způsobeno poměrně širokým tematickým záběrem výzkumu a skutečností, že tato oblast byla zařazena až na konec rozhovorů. O podrobnostech s cestováním vietnamských migrantů se bohužel nepodařilo zjistit příliš informací. V rozhovorech většinou zaznělo, že problém s cestováním vietnamští participanti a participantky nemají, protože buď moc necestují, anebo už se v základní dopravě orientují a jízdenku, aby mohli dojet, kam je potřeba, si koupit zvládnou. I když například paní Huyen (29 let, 5 let v ČR), která za měsíc plánuje skládat pobytovou zkoušku, na konci rozhovoru přiznává, že by potřebovala, mimo jiné, komunikaci v situacích, kdy se musí česky zeptat na cestu, zvládat lépe.

Ukrajínští participanti a participantky výzkumu byli i v této otázce o něco sdílnější. Podobně jako Vietnamci i oni nereflektovali žádné výrazné jazykové problémy spojené s cestováním. Používání hromadné dopravy a nákup jízdenek jim na úplném začátku pobytu většinou vysvětlil nějaký známý nebo příbuzný žijící v ČR delší dobu. I když, jak popisuje paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR), nejsou začátky pobytu vždy snadné a bezproblémové, cestování ukrajinským migrantům a migrantkám nedělá po roce až dvou pobytu už žádné problémy: „...prostě dokud to byl problém, tak jsme ani nikam nechodili, neptali jsme se a nejezdili. Trvalo to asi dva roky. To jsme jezdili jen Ukrajina a Praha, tam a zpět. To jsme i lístky kupovali u ukrajinské společnosti, lístky prodávali Ukrajinci, takže tam jsme rozuměli, mohli jsme se zeptat a vysvětlit, co potřebujeme.“ Nyní paní Iryna, která dle svých slov první tři měsíce pobytu v ČR skoro vůbec nechodila ven, s radostí popisuje, jak v současné době zvládá veškeré cestování po městě a po České republice, a také jí nedělá problémy vyhledávání výhodných letenek nebo pobytových balíčků do zahraničí. Zkušenosti ukrajinských účastníků a účastnic našeho výzkumu jsou v této oblasti celkem bezproblémové; většina oslovených migrantů a migrantek je při komunikaci v této oblasti soběstačná.

4.8. Používání češtiny ve volném čase a v ostatních oblastech života

Tato závěrečná oblast byla ve většině rozhovorů diskutována jen stručně. V následujících odstavcích se pokusíme o shrnutí základních poznatků o komunikačních problémech při stravování, nakupování, využívání služeb a trávení volného času.

V otázce stravování kromě jazykové bariéry hrají roli také kulturní odlišnosti a stravovací návyky migrantů. Výhodou pro Ukrajince je skutečnost, že ukrajinská kuchyně většinou používá podobné potraviny jako ta česká, takže stravování se v ČR se zdá být pro tuto skupinu migrantů poměrně bezproblémové. Pan Dmytro (26 let, 6 let v ČR), který se v českých restauracích začal cítit jistě zhruba po třech letech pobytu, popisuje své začátky takto: „Snažil jsem se do takových situací (problémových) nedostávat. I když byly, nechtěl jsem dlouho vysvětlovat, objednával jsem to, co jsem znal. A když to tam nebylo, tak jsem šel do jiného podniku. Nebo jsem to řešil jinak - nějaký fastfood nebo něco podobného. Bývalo. Ale potom jsem se velice rychle zorientoval.“ Základní dorozumívání se v restauracích zvládají všichni ukrajínští účastníci a účastnice výzkumu. Někteří, jako například pan Oleh (36 let, 5 let v ČR), dokonce navštěvují české restaurace pravidelně: „Co se týče obědů, tak jsem se tu přizpůsobil a chodím obědovat samozřejmě do restaurací. ... Dá se říci, že jsem se s tím českým způsobem života docela sžil. I na ty jídla už jsem si opravdu zvykl. Ale na začátku to bylo samozřejmě jinak. Na té stavbě jsem do žádné restaurace nechodil, dělal jsem si chlebičky, no a všichni se na nás

dávali, jako že jsme Ukrajinci a tak...“. Pro pana Oleha jsou každodenní obědy v restauraci součástí životního stylu v českém pracovním kolektivu.

Naproti tomu velká část vietnamských participantů a participantek se v českých restauracích stravuje spíše výjimečně, vaří si doma nebo zřejmě chodí do vietnamských restaurací. Několik respondentů se přiznalo, že s jazykovou bariérou má problém i po delším pobytu v ČR. Tak například paní Thu (25 let, 5 let v ČR), která úspěšně složila pobytovou jazykovou zkoušku, přiznává: *„... co je napsáno (v jídelníčku), tomu rozumím. Ale kromě toho si neumím nic doobjednat. Například tohle navíc, tamto ubrat, tak to už zvládnou hůře.“* Paní Bich (28 let, 5 let v ČR), která jde za pár měsíců k jazykové zkoušce, dokonce přiznává, že z 60 až 70 procent nerozumí tomu, co je napsáno v českém jídelním lístku.

Úroveň dorozumění v českých obchodech hodnotí naši informátoři jako dostatečnou. Domníváme se, že zejména u Vietnamců to může být dáno také tím, že sami pracují v sektoru služeb a servisu, a proto mají díky každodenní praxi v této oblasti dostatečnou slovní zásobu a rozvinuté jazykové kompetence. Pro ukrajinské migranty a migrantky je nakupování naprosto bezproblémovou oblastí. Až na menší výjimky, kdy například jeden z ukrajinských migrantů nevěděl, jak se řekne kypřicí prášek, tak odešel s nepořízenou (Oleksandr, 43 let, 6 let v ČR).

Zatímco jazyková izolace zkoumaných vietnamských migrantů a migrantek se zřejmě upevňuje tím, že i běžné služby, jako například kadeřnictví, čistírnu a opravy oblečení, využívají převážně v rámci vietnamské komunity, jsou ukrajínští participanté výzkumu vůči službám poskytovaným majoritou mnohem otevřenější. V rozhovorech přesto zaznívají zkušenosti s návštěvou například ruský mluvícího kadeřníka. Jak ale přiznávají sami ukrajínští participanté a participantky, není to kvůli významné jazykové bariéře, ale spíše kvůli zvyku nebo kvůli kvalitě a charakteru samotné služby, byť je o něco dražší. Služby nabízené ruský nebo ukrajinsky mluvícími obchodníky nejsou často cíleně vyhledávány, ale migrantům je doporučují kamarádi a známí krajané: *„když mi někdo doporučil dobrého holiče, tak jsem tam šel. Ale nehledal jsem v ruských inzerátech kontakty. Jen občas jsem využil osobní doporučení.“* (Dmytro, 26 let, 6 let v ČR).

Vzhledem k časovému vytížení v práci nebo v domácnosti (obzvláště v případě žen s malými dětmi) se námi zkoumaná skupina vietnamských migrantů a migrantek nevěnuje aktivním volnočasovým aktivitám, které probíhají v kontaktu s majoritní populací. Až na jednu výjimku, kdy pan An (30 let, necelých 6 let v ČR) hraje fotbal s českými spoluhráči. Vietnamci také nenavštěvují české kulturní akce, výjimku tvoří pouze návštěva kina. Svůj volný čas tráví převážně ve společnosti krajanů z Vietnamu a rodiny. Typickým tvrzením je výpověď paní Lan (24 let, 2 roky v ČR): *„Češtinu ve volném čase nepoužívám, chodím (ven) s Vietnamci.“* Ačkoliv ukrajínští participanté a participantky

častěji než Vietnamci říkají, že mají české kamarády, velká část z nich rovněž preferuje trávení volného času s krajany. Protože na rozdíl od Čechů, kteří „nejsou zvyklí sblížovat se cizími lidmi“ (Kateryna), „je to lehčí“ s krajany nebo „se svými“ (Vasyl), protože se „smějí stejným vtipům“ (Oleh). Kromě kulturních odlišností a projevů předsudků vůči migrantům, zde určitou roli může také hrát jazyková bariéra, protože, jak přiznávají někteří oslovení migranti a migrantky, jejich jazyková úroveň často k volné konverzaci a vyjádření svých myšlenek a pocitů nestačí: „...pokud mluvíš jen o počasí, to je v pořádku, ale pokud mluvíš s někým o nějakém filmu, chtěl bys něco říct, pocity nějak předat, na to mně už nepostačují slova.“ (Vasyl, 32 let, 4 roky v ČR).

5. Závěr

Jak již bylo zmíněno na začátku práce, téma jazykových znalostí a potřeb migrantů v ČR je poměrně nové a málo zpracované. Jazykové kompetence migrantů byly v českých sociálních vědách prozatím zkoumány především ve spojení s integrací na trh práce. V této zprávě popsaný kvalitativní výzkum má do značné míry explorační charakter. Kvůli menšímu a poměrně specifickému výzkumnému vzorku a v neposlední řadě také kvůli poměrně krátkému časovému rozsahu analytických prací spojených s projektem je potřeba vnímat a interpretovat veškeré níže prezentované závěry s obezřetností a uvědoměním si velmi omezených možností zobecnění výsledků na celou populaci ukrajinských a vietnamských migrantů v ČR. Ačkoliv se v následujících několika odstavcích pokusíme o shrnutí podle našeho názoru nedůležitějších nebo nejzajímavějších poznatků, byly bychom rády, aby naše závěry nebyly vnímány jako definitivní odpovědi, nýbrž jako náměty pro další, intenzivnější a hlubší zkoumání dané problematiky.

5.1. Shrnutí největších rozdílů mezi dvěma zkoumanými skupinami

Jazyková blízkost ukrajinštiny a češtiny (rovněž i skutečnost, že většina Ukrajinců hovoří alespoň dvěma jazyky ještě před příchodem do ČR, tj. umí ukrajinsky a rusky, někdy pak ovládají i jiné jazyky), dává ukrajinským migrantům obrovskou výhodu v učení se českého jazyka. Ukrajinští participanté a participantky výzkumu se poměrně často učí tzv. „za pochodu“, u televize, při poslechu češtiny v rádiu, na veřejnosti, v dopravě nebo často i od svých českých kolegů v práci. Je mezi nimi hodně samouků a méně často navštěvují jazykové kurzy.

Zmíněná jazyková blízkost může ale být někdy zrádná, protože ukrajinští migranti mohou podceňovat nejen význam přípravy na pobytovou jazykovou zkoušku, ale i učení se jazyka jako takového. Účastnice a účastníci našeho výzkumu přiznávají, že se mnohdy neučí ani základní gramatiku a psaní si ulehčují pomocí internetových překladačů a používáním automatických oprav ve Wordu. Tudíž by se dalo říct, že častěji bezproblémově ovládají „hovorovou“ češtinu a nemají příliš velký problém s pochopením a dorozumíváním se, ale zároveň často neumějí správně psát. Motivaci zdokonalovat se v češtině může také v případě Ukrajinců brzdit skutečnost, že se v mnoha oblastech v ČR domluví rusky, obzvláště se starší generací Čechů. Alespoň co se týče základních záležitostí na úřadech, u doktorů, v práci atd.

Důležitou roli v integraci Ukrajinců v ČR hrají sociální sítě včetně příbuzenských vazeb. Využívání služeb zprostředkovatelů z řad krajanů nebo jiných již etablovaných ruskojazyčných migrantů není často způsobeno pouze nejistotou ohledně vlastních jazykových kompetencí, ale především důsledkem neznalosti kontextu a předpisů. Zároveň zde může hrát roli poměrně pestrá nabídka specifických služeb pro nově přichozí migranty bez příslušných jazykových znalostí a zkušeností. Jak říká paní Iryna (33 let, téměř 6 let v ČR) o zprostředkovatelích práce: „*Ukrajínští klienti jsou velice aktivní, oni si vás prostě najdou*“. Kvůli poměrně velkému počtu ruskojazyčných migrantů v ČR je celá řada běžných služeb dostupná prostřednictvím krajanů bez nutnosti komunikovat v českém jazyce. Minimálně v hlavním městě, kde probíhala naprostá většina našich rozhovorů, není problém najít si doktora, kadeřníka, právníka nebo účetního hovořícího rusky nebo ukrajinsky. Existují zde předškolní zařízení, školy a univerzity, kde čeština není potřeba vůbec. Funguje i celá řada obchodů, kde se migranti nemusí dorozumívat česky, aby si nakoupili potraviny, na něž jsou zvyklí.

Ačkoliv je nabídka služeb uvnitř této „komunity“ poměrně bohatá, z našich rozhovorů nevyplývá, že by ukrajinští účastníci výzkumu žili příliš uzavřený život a vůbec s majoritou nekomunikovali. Naopak, preference rusky mluvících doktorů a kadeřníků není u našich účastníků výzkumu vždy motivována jazykovou bariérou, nýbrž kulturními odlišnostmi nebo zvykem na určitý standard služeb. Někteří zkoumaní migranti služby uvnitř komunity dokonce odmítají, protože jsou pro ně příliš drahé a cílené na někoho, kdo se v českém prostředí málo orientuje a neumí český jazyk. Velká část komunikace s majoritou začíná již v pracovním prostředí, kde se ukrajinští migranti a migrantky potkávají s českými kolegy nebo nadřízenými. Důležitost českého pracovního kolektivu je v rozhovorech reflektována poměrně často. Významnou roli v integraci mohou hrát i děti migrantů.

Analyzované rozhovory s ukrajinskými účastníky a účastnicemi naznačují, že již po pár letech v ČR mohou být Ukrajinci soběstační a většinu nezbytné komunikace s majoritou, i když ne

vždy dokonale, zvládají bez pomoci třetí osoby. Samotní účastníci výzkumu přiznávají, že jejich jazykové znalosti nejsou zdaleka vždy ideální, ale většinou jim stačí pro každodenní komunikaci, porozumění médiím, práci, podnikání a využívání prakticky veškerých služeb zaměřených na majoritu. Nejčastější problémovou oblastí zmiňovanou ukrajinskými participanty je bezesporu zdravotnictví.

Vietnamská „komunita“ v ČR je na tom, co se jazykových znalostí týče, mnohem hůře. Jazyková bariéra spojená se specifickým životním stylem našich účastníků výzkumu se ukazuje jako základní překážka pro integraci první generace. Samotní vietnamští migranti a migrantky ale věří v pozitivní změnu pro další generace: *"Protože jsem cizinec, mám s češtinou problémy, to je jasné, ale rozumím tomu základnímu... Myslím, že (jazykovou bariéru v každodenním životě) druhá a třetí generace již mít nebude."* (Hai, 33 let, 6 let 10 měsíců v ČR). Kvůli jazykové bariéře je první generace Vietnamců, minimálně v počátcích svého pobytu v ČR, často odkázána na služby a pomoc uvnitř komunity. Velkou roli přitom může hrát i větší míra vnitřní soudružnosti, stejně jako i rodinný charakter této migrace.

Na druhou stranu ale analýza odhalila, že námi zkoumaní vietnamští participanti byli na začátku svého pobytu poměrně silně motivováni k získání minimálních jazykových znalostí potřebných pro každodenní život v novém jazykovém prostředí. Analýza poukázala na častější strategii absolvování alespoň základních kurzů českého jazyka, v našem případě často organizovaných krajanskými sdruženími ve spolupráci s českými nevládními organizacemi (v délce 3 měsíců až jednoho roku), případně Vietnamci navštěvování kurzů navíc kombinovali s privátním doučováním. Jak ukazuje výpověď pana Hai (33 let, 6 let a 10 měsíců v ČR), přínosem těchto kurzů může být nejen získání základních jazykových dovedností, ale také jakéhosi integračního minima: *„Nejvíce (užitečné na kurzech bylo) asi porozumění jejich jazyku, tomu jak uvažují a představení české kultury.“* Bohužel vzhledem k časové zaneprázdněnosti a pohybu v poměrně homogenním jazykovém prostředí (zejména v prostředí tržnic) často vietnamští participanti našeho výzkumu v dalších kurzech nepokračují a jejich slovní zásoba a mluvený projev se příliš nerozvíjejí. V porovnání s námi zkoumanou skupinou ukrajinských migrantů a migrantek využívají Vietnamci oslovení v našem výzkumu služeb placeného tlumočení a asistence, především v prostředí českých státních institucí, a to i po delším pobytu v ČR, více. Protože zorientovat se v komplikovaném byrokratickém systému s minimální jazykovou znalostí je pro ně těžké. Podobně jako ukrajinští participanti si Vietnamci uvědomovali největší potřebu zdokonalit se v českém jazyce zejména v situacích, kdy hledají lékařské ošetření.

Zajímavé je, že z výpovědí vietnamských účastníků vyplývá, že písemná část zkoušky úrovně A₁ pro ně byla někdy dokonce méně problematická než ústní část a poslech. Tento problém

zřejmě pramení z již zmíněné skutečnosti, že ačkoliv přípravné kurzy navštěvují často, chybí jim do velké míry běžná komunikace v českém jazyce. Na základě analýzy realizovaných rozhovorů jsme identifikovaly dva hlavní problémy v oblasti komunikačních dovedností. Za prvé se jedná o výslovnost, kde participanti a participantky výzkumu z Vietnamu negativně vnímali, že český jazyk je obtížný ve výslovnosti, a proto když se snaží mluvit, setkávají se často s nepochopením. Příkladem může být výpověď paní Ha (27 let, 6 let v ČR), která po šesti letech pobytu a absolvování jazykové zkoušky říká, že má stále problém nejen s gramatikou a slovní zásobou, ale také s komunikačními dovednostmi: *"Když poslouchám, rozumím skoro všemu a dobře, ale když mluvím já, vyslovuji špatně a oni mi nerozumí, takže to hlavní je u mě výslovnost."* Za druhé v rozhovorech vietnamští participanti a participantky často reflektovali problém s porozuměním mluvenému slovu, které je podle nich těžší než porozumění tomu tištěnému. Několik vietnamských migrantů a migrantek se v rozhovorech přiznalo, že i po delším pobytu v ČR a dokonce i po absolvování pobytové jazykové zkoušky nerozumějí více než polovině sdělení v českých médiích, většinou kvůli rychlosti mluvy. Nebo českým rodilým mluvčím rozumí jen velice málo. Tak například pan Manh (26 let, necelých 5 let v ČR), který před dvěma měsíci úspěšně absolvoval zkoušku, přiznává: *"...když hovořím s Čechy, je toho hodně, čemu nerozumím, hlavně hodně nových slov. Na čtení mám více času."* Zmíněný pan Manh je modelovým příkladem nově přichozího vietnamského migranta. Pracuje u vietnamského zaměstnavatele v prodeji oděvů, nakupuje u Vietnamců, nechává si vyřizovat pobytové záležitosti a bydlení, má vietnamské přátele a češtinu používá jen v komunikaci se zákazníky. Tudíž zatímco dokáže mluvit o prodávaném zboží, jeho slovní zásoba nestačí například k tomu, aby mluvil česky o rodině nebo o jídle.

Příběhy zkoumaných migrantů naznačují určité genderové rozdíly týkající se období péče o potomky. Protože je práce pro migranty jednou z klíčových oblastí pro komunikaci v češtině, v období mateřské a rodičovské dovolené se mnoho migrantek může ocitnout v jazykové izolaci, co se českého jazyka týče. Obzvláště nebezpečné to může být pro vietnamské ženy, pro něž je práce často jediným místem, kde aspoň občas mluví s českými zákazníky. Jinak, jak samy přiznávají, nesledují ani česká média a se zástupci majority se příliš nepřátelí. Na druhou stranu se nevyhnou návštěvě českých doktorů a časem musí řešit i výuku potomků. Pomineme-li fenomén českých chův, jejichž služby jsou zřejmě poměrně často využívány vietnamskými rodinami, zejména v oblasti pohraničí (tento fenomén se nám bohužel nepodařilo v našem výzkumu podchytit), dalo by se říct, že integrace skrze děti má určitý potenciál i v jinak poměrně uzavřené komunitě. Příkladem reflexe toho, jak přítomnost dětí může ženy motivovat k větší interakci s majoritou je následující citát paní Kateryny (34 let, téměř 5 let v ČR): *„V mém osobním životě by čeština nemusela hrát příliš důležitou roli, kdybych neměla děti. S dětmi potřebuješ chodit k lékaři, teď do školky a školy, tam už česky mluvit musíš. Proto češtinu*

používám ve zdravotnických a vzdělávacích zařízeních. V obchodech je to jednoduché, tam by stačila i ruština...“.

5.2. Závěrečné poznámky a doporučení

Protože výsledky tohoto projektu by měly mít podle zadavatele aplikační charakter, zejména by měly přispět ke zdokonalení pobytových jazykových zkoušek a uzpůsobení testů potřebám a zkušenostem dvou cílových skupin, považujeme za velmi důležité na tomto místě upozornit na poměrně omezené možnosti generalizace výše uvedených závěrů. Vzhledem k časovému omezení projektu a menšímu rozsahu realizovaného výzkumu má většina prezentovaných analýz do značné míry explorační charakter a nemůže být v žádném případě generalizována na celou populaci migrantů v ČR. Přesto jsme se rozhodly závěry této zprávy obohatit o několik základních doporučení vyplývajících z poznatků zjištěných v průběhu tohoto expresního výzkumu. Tato doporučení by neměla být vnímána jako definitivní, ale věříme, že stojí za úvahu a diskuzi.

Poznatky získané v průběhu realizace tohoto projektu naznačují, že by výuka českého jazyka měla být přizpůsobena nárokům a potřebám migrantů a migrantek, jejich sociálně-ekonomickému postavení a rodinnému zázemí. Jazykové znalosti získané prostřednictvím jazykových kurzů by neměly jen pragmaticky sloužit k úspěšnému absolvování pobytové zkoušky, nýbrž by měly odpovídat životnímu stylu migrantů a migrantek a v neposlední řadě také požadavkům jejich pracovního prostředí. Vzhledem k reflexi jazykových problémů, které jsme zaznamenaly zejména u vietnamských účastníků a účastnic výzkumu, se domníváme, že by jazykové kurzy mohly být více zaměřené na nácvik poslechu a správné výslovnosti. Vzhledem k pracovní vytíženosti těchto migrantů a migrantek by bylo vhodné podpořit tyto aktivity audio materiály určenými k samostudiu v prostředí práce či domova. Zároveň realizovaný výzkum naznačuje, že by bylo vhodné posilnit výuku českého jazyka i po absolvování jazykové zkoušky, zejména u těch skupin migrantů, u nichž je v běžném životě kontakt s češtinou minimální. Doporučovaly bychom zvážit podporu a organizaci specifických pokračovacích („udržovacích“) kurzů českého jazyka, které by se zaměřily na specifické komunikační situace a pojmosloví zejména v oblasti zdravotnictví a v prostředí jednání na státních úřadech. Doporučujeme také pracovat se ženami-migrantkami na mateřské dovolené, které mohou být ohroženy jazykovou izolací a například organizovat pokračovací kurzy v prostředí českých mateřských center, které by zároveň napomáhaly rozvoji mezikulturní komunikace s českou majoritou.

Má-li být snahou jazykových testů posoudit zvládnutí jazykových kompetencí nezbytných pro úspěšnou integraci migrantů a migrantek do české společnosti, měly by tyto zkoušky co nejvíce

odrážet jejich reálné zkušenosti v komunikaci s majoritou a například se vyhýbat používání slovní zásoby nebo testových otázek zaměřených na situace, které jsou pro většinu migrantů velmi neobvyklé²⁰. Vzhledem k poměrně odlišným zkušenostem migrantů a migrantek s českým jazykem (a také se skládáním testových zkoušek jako takových) by bylo vhodné zvážit uzpůsobení rychlosti poslechových částí testů a také doby určené k vyplnění jednotlivých zadání. Někteří migranti a migrantky mohou potřebovat více času na soustředění, protože i kvůli nervozitě mohou například přehlédnout nebo přeslechnout informaci důležitou pro splnění úlohy. V tomto směru se nabízí možnost dalšího, hlubšího výzkumu zaměřeného na samotný proces a průběh jazykové zkoušky. Pomocí hloubkových individuálních nebo skupinových rozhovorů (tzv. focus groups) s migranty a migrantkami lze například testovat srozumitelnost konkrétních otázek, časovou náročnost jednotlivých úloh a také adekvátnost modelových situací použitých v testech. Jako užitečný zdroj informací o zkušenostech cizinců s jazykovými testy jsou bezesporu také instituce pověřené realizací samotných zkoušek, ve kterých je možné například realizovat expertní rozhovory s učiteli, sbírat užitečná data o úspěších jednotlivých migrantů u zkoušek a také sbírat kontakty na migranty a migrantky pro další výzkum věnovaný jejich jazykovým kompetencím a potřebám.

²⁰ Migranti by neměli mít pocit podobný tomu, který popisuje jeden participant našeho výzkumu při nahlédnutí do testů A1: „Někdy se tam používají příklady situací, které nejsou zrovna ze života. Myslím tam, kde se odpovídá na otázky s obrázky a musí se popsat situace.“ (Vasyl, 32 let, 4 roky v ČR, zkoušku nedělal, ale jeho manželka ano).

Seznam zdrojů a literatury

- Bernard, J, Y. Leontiyeva 2013. „Cizinci jako obtížně dosažitelná populace“. *Data a výzkum 1/2013* (v tisku).
- Boušková, P. 1998. *Pracovní migrace cizinců v České republice v 70. až 90. letech*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Brouček, S. 2003. *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Brouček, S. 2010. „Podmínky proměn vietnamských lokálních komunit po roce 1999“. Pp. 95-102 in Trbola R., Rákoczyová M. (eds.). *Vybrané aspekty života cizinců v České republice*. Praha: VÚPSV.
- Čermák, Z., E. Janská 2011 „Rozmístění a migrace cizinců jako součást sociálněgeografické diferenciacie Česka“. *Geografie* 116(4): 422-439.
- Čermáková, D., Schovánková, S., Fiedlerová K. (2011). „Podnikání cizinců v Česku: vliv struktury příležitostí“. *Geografie* 116 (4): 440–461.
- Černík, J. 2006. „Clients and Chereps. The Organisational Structures of Ukrainian Labour Migration.“ Pp.: 25-30 in Szczepaniková, A., M. Čaněk, J. Grill (eds.). *Migration Processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the Diversity*. Praha: Multicultural Centre Prague.
- Černík, J., T. Hulíková, V. Vintř, R. Křištof 2005. *Pilotní výzkum prostředí obchodu s lidmi na území České republiky*. Praha: Mezinárodní organizace pro migraci Praha.
- Český statistický úřad (ČSÚ) 2013. Cizinci v ČR. Dostupné online: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/ka-pitola/cizinci_uvod (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Čížinský, P. 2009. *Kdo má řídit migraci? Stručná analýza kompetencí úřadů*. Praha: Multikulturní centrum Praha. Dostupné online: http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/PCizinsky_Kdomariditmigraci.pdf (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Dobiášová, K., O. Vyskočilová 2004. „Potřeba a spotřeba zdravotní péče imigrantů“. *Zdravotnictví* 2004 (1): 32-39.
- Drbohlav, D. 1997. „Imigranti v České republice (s důrazem na ukrajinské pracovníky a “zapadni” firmy operující v Praze. Výzkumná zprava pro Research Support Scheme. Dostupné online: <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001009/01/9.pdf> (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Drbohlav, D. (ed.) 2008. *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: Česko v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav D., D. Dzúrová 2007. „“Where Are They Going?”: Immigrant Inclusion in the Czech Republic (A Case Study on Ukrainians, Vietnamese, and Armenians in Prague).“ *International Migration* 45 (2): 69-95.
- Drbohlav D., E. Janská, P. Šelepová 2001. „Ukrajinská komunita v České republice“. Pp. 89-98 in T. Šišková (ed.). *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál.

- Drbohlav D., L. Medová, Z. Čermák, E. Janská, D. Čermáková, D. Dzúrová 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Slon.
- Drbohlav, D., P. Ezzeddine-Lukšíková (eds.) 2004. *Integrace cizinců v ČR: Studie arménské, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Středočeském kraji*. Výzkumná zpráva. Praha: Mezinárodní organizace pro migraci Praha.
- Ezzeddine, P. 2012. "Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice." *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 13(1): 24–32.
- Ezzeddine-Lukšíková, P., J. Kocourek, Y. Leontiyeva 2006. *Internal Restrictions on the Participation of the Vietnamese and Ukrainian Ethnic Groups on the Czech Labour Market*. Final report. Praha: International organisation for Migration.
- Gabal, I., J. Kocourek et al. 2007. *Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v České republice*. Praha: Gabal Analysis and Consulting. Dostupné online: http://www.cizinci.cz/files/clanky/484/Analiza_imigranti.pdf (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Hofírek, O., M. Nekorjak 2009. „Vietnamští imigranti v českých velkoměstech – Integrace přistěhovalců z Vietnamu.“ Pp. 161-197 in: Rákoczyová M., R. Trbola (eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hofírek, O., M. Nekorjak 2010. „Od pásu ke stánku - a zpět?. Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice.“ Pp. 77 -90 in Trbola R., Rákoczyová M. (eds.). *Vybrané aspekty života cizinců v České republice*. Praha: VÚPSV.
- Horáková, M., D. Čerňanská 2001. *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část II. Závěrečná zpráva z empirického šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Dostupné online: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/zamci2.pdf> (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Ingleby, D. 2009. *European Research on Migration and Health*. Background Paper. Brussels: International Organisation for Migration.
- Jelínková, M. 2007 *Přístup (ne)legálních migrantů ke zdravotní péči*. Praha: Multikulturní centrum. Dostupné online: <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/pristup-ne-legalnich-migrantu-ke-zdravotni-peci> (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Kocourek, J. 2006. „Vietnamci v současné ČR.“ Pp. 102-117 in Kocourek, J., Pechová, E. (eds.) *S vietnamskými dětmi na českých školách*. Praha: O.S.Hanoi.
- Kušniráková, T. 2013. *Vietnamci v Česku a ve světě. Migrační a adaptační tendence*. Disertační práce. Praha. Univerzita Karlova.
- Kušniráková, T., A. Plačková, V. A. Tran Vu 2012. *Vnitřní diferenciací Vietnamců pro potřeby analýzy segregace cizinců z třetích zemí*. Výzkumná zpráva. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR a o. s. Fuertos.
- Leontiyeva, Y. 2006. "Ukrajinská menšina a migranti v ČR". Pp. 32-45 in Leontiyeva, Y. (ed.). *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové)*. Sociologické studie/Sociological Studies 2006:10. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné online: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/247_SS_06_10.pdf (naposledy navštíveno: 20.09.2013).

- Leontiyeva, Y. 2012. *Brains versus Brawn: Comparison of the Educational and Occupational Status of non-EU Labour Migrants in the Czech Republic*. Disertační práce. Praha. Univerzita Karlova.
- Leontiyeva, Y. 2013 *Over-education of Ukrainian Labour Migrants in the Czech Republic*. CARIM-East Research Report 2013. (v tisku).
- Leontiyeva, Y., B. Tollarová. 2011. *Results from a Survey of Foreigners' Incomes, Expenditures and Remittances. Main Findings Concerning Remittances*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
Dostupné online: www.soc.cas.cz/download/1182/Leontiyeva_Tollarova_Remittances_2010.pdf (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Leontiyeva, Y., M. Nečasová. 2009. „Kulturně blízcí? Integrace přistěhovalců ze zemí bývalého Sovětského svazu“ Pp. 117-160 in Rákoczyová M., R. Trbola (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Leontiyeva, Y., M. Vojtková. 2007. *Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání, usadit se dlouhodoběji či trvale v ČR*. Oponovaná výzkumná zpráva určená pro státní správu. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Martínková, Š. 2008. „Sociabilita vietnamského etnika v Praze“. Pp. 167-210 in Uherek Z., Z. Korecká, T. Pojarová a kol. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy, vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Ministerstvo vnitra ČR (MV ČR) 2013. *Cizinci s povoleným pobytem*. Online: <http://www.mvcr.cz/soubor/stav-k-31-08-2013-xls.aspx> (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Nekorjak, M. 2006. „Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České Republiky.“ *Sociální studia* (1): 89–109.
- Nekorjak, M. 2007. *Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku*. IVRIS Working Papers, Brno: Institut pro výzkum integrace a reprodukce společnosti.
- Nekorjak, M. 2009. *Krize a vietnamská „komunita“ v Česku*. Dostupné online: <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/krize-a-vietnamska-komunita-v-cesku> (naposledy navštíveno: 20.09.2013).
- Pechová, E. 2007. *Migrace z Vietnamu do České republiky v kontextu problematiky obchodu s lidmi a vykořisťováním*. Praha: La Strada a Ministerstvo vnitra ČR.
- Solé-Auró, A., E. M. Crimmins 2008 „Health of Immigrants in European Countries“. *International Migration Review* 42(4): 861-876.
- Souralová, A. 2012. „Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti“. *Sociální studia* 3/2012.
- Strielkowski, W., O. Glazar, B. Weyskrabová 2012. “Migration and remittances in the CEECs: a case study of Ukrainian labour migrants in the Czech Republic” *IES Working Paper* 19/2012. IES FSV. Charles University.
- Tymczuk, A. 2011 „Social Orphans and Care at a Distance: popular representations of childhood in Ukrainian transnational families“. *Global Studies of Childhood* 1(4): 377-387.
- Uherek, Z., K. Plochová 2003. "Migration from the former Soviet Union to the Czech Republic: Comparing the cases of re-settlers from areas affected by the Chernobyl nuclear disaster, Kazakhstan and labour migration from Subcarpathian Ukraine." Pp. 211-225 in *Social Networks in*

- Movement. Time, interaction and interethnic spaces in Central Eastern Europe.* Šamorín: Forum Minority Research Institute.
- Zilynskyj, B. 1995. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917-(1945) 1994.* Praha: X-Egem.
- Zilynskyj, B. 2002. *Ukrajinci českých zemí po roce 1989. Náčrt hlavních vývojových aspektů.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Zilynskyj, B., R. Kočík 2001. „Ukrajinci v ČR.“ Pp. 81-88 in T. Šišková (ed.). *Menšíny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století.* Praha: Portál.

Příloha I. Scénář hloubkových rozhovorů

I. Úvodní část

5 min.

- Představení tazatele a účelu projektu, informování o audionahrávce a ochraně osobních údajů.
- Zjištění základních charakteristik respondenta:
 - Věk a pohlaví (pokud není otázka, poznamenat do poznámek k nahrávce)
 - Délka pobytu v ČR
 - Plánování žádosti o trvalý pobyt či dlouhodobý pobyt, případně nedávné zkušenosti s jazykovou zkouškou pro pobytové účely v ČR
 - Zkušenost s jazykovými kurzy nebo příprava přímo na zkoušku češtiny úrovně A1 nebo A2, zda se učil(a) sám(a), nebo s učitelem (na kurzu)
 - Aktuální rodinná situace a členové společné domácnosti v ČR
 - Co v ČR dělá (typ ekonomické činnosti a profese) a jaké má vzdělání

II. Sebehodnocení znalosti jazyka a zmapování obecných zkušeností

3 min.

- Mohl(a) byste sám(a) sebe ohodnotit jak dobře umíte česky? (*poslech / mluvení / čtení / psaní*)
- Popište prosím jak často a v jakých situacích používáte český jazyk v ČR?
- Postačí Vám Vaše jazyková znalost pro Váš život v ČR?
- Pociťoval(a) jste výraznou jazykovou bariéru v nějakých konkrétních oblastech?
Ve kterých nejvíce? (spontánní odpověď, bez nabízení)

Teď bych se Vás rád(a) zeptal(a) na konkrétní zkušenosti ve vybraných oblastech.

III. Komunikace s úřady

7 min.

- Můžete nám, prosím, popsat jak komunikujete s úřady v ČR (jak často a s jakými). Vyřizujete si dokumenty a povolení osobně?
Mám na mysli především úřady, které jsou zodpovědné za udělení různých povolení v ČR, jako například cizinecká policie, Ministerstvo vnitra ČR, Živnostenský úřad, správa sociálního zabezpečení, zdravotní pojišťovny, finanční úřad, matriky apod.
Pokud NE, tak přes koho? (*právník/zástupce komunity/zaměstnavatel*)
- Pociťoval(a) jste při komunikaci (v českém jazyce) s některým z těchto úřadů někdy jazykovou bariéru?
Pokud ANO, prosím popište podrobněji, na kterých úřadech a v jakých situacích.
Popište prosím, jak jste zařídil(a) to, co jste potřeboval(a)? (*pomoc třetí osoby/překladaatele/zástupce komunity pod.*)
- Mohl/ a byste ohodnotit své jazykové znalosti při komunikaci s úřady? (rozumíte vždy požadavkům úředníků, stačí Vám slovní zásoba apod.)

IV. Policie a složky záchranného systému

3 min.

- Máte nějaké zkušenosti s českou policií (kromě té cizinecké) a také se složkami záchranného systému (hasiči, záchranka)?

Pokud ANO, prosím popište podrobněji v jakých situacích.

Pociťoval(a) jste v této komunikaci nějakou jazykovou bariéru? / Mohl(a) jste se domluvit a vysvětlit Vaši situaci /problém /o co Vám jde?

V. Zdravotnictví

7 min.

- Měl(a) jste během svého pobytu v ČR nějaké zkušenosti s českým zdravotním systémem/ Navštívil(a) jste někdy českého lékaře? Byl jste někdy hospitalizován v nemocnici?

Pokud ANO, prosím řekněte, zda jste v této situaci pociťoval(a) nedostatek znalosti českého jazyka. V jaké situaci? Jak jste to vyřešil(a)? (*překladatel/zástupce komunity/komunikace jiným jazykem apod.*)

Pokud NE, můžete sdělit proč? (*nebylo potřeba / nevyhovující pojištění / neví, na koho se obrátit / neumí jazyk a bojí se, že se nedomluví*)

- Domníváte se, že byste byl(a) schopen/schopna v případě potřeby domluvit se s lékařem v českém jazyce a vysvětlit, co Vás trápí?

VI. Pracovní oblast

7 min.

- Měl(a) jste během svého pobytu v ČR nějaké jazykové problémy spojené se zaměstnáním nebo podnikáním? *V případě, že neměl zkušenost s ekon. činností v ČR (třeba pobyt za účelem sloučení rodiny) – přeskočit.*

Pokud ANO, prosím popište, v jaké situaci jste tento jazykový problém pocítil(a) (v komunikaci se zaměstnavatelem nebo partnerem v podnikání – zadávání úkolů nebo zakázek /dorozumívání se s kolegy/ pracovní a běžná komunikace / komunikace s českými zákazníky) **Jak jste to vyřešil(a)?**

- Celkově se domníváte, že Vaše znalost českého jazyka je dostatečná pro práci, kterou v současné době vykonáváte?

Pokud NE, prosím popište, zda a jak byste chtěl znalost českého jazyka v tomto směru rozvíjet?

VII. Informace o dění v ČR

3 min.

- Jak získáváte informací o tom co se děje v ČR?

- Sledujete nějaká česká média? Jaká?

Pokud NE, z jakých jiných zdrojů čerpáte informací o ČR? (*menšinová média / zprávy zprostředkované přes krajany nebo české známé*)

- Stačí Vám znalost češtiny k tomu, abyste rozuměl(a) obsahu sledovaných zpráv? (*poslech/čtení*)

Vraťme se ještě k Vaším zkušenostem s komunikací v jiných běžných oblastech života.

VIII. Jazykové problémy v jiných oblastech a shrnutí

15 min.

- Měl(a) jste někdy jazykový problém při hledání ubytování? Popište prosím v jakých situacích.

- Mohl(a) byste popsat, jak jste si našel/našla současné ubytování?
- Jak a s kým jste si domlouval(a) pronájem/koupi nemovitosti?
- Postačila Vám vaše znalost češtiny?

- Pociťil jste někdy jazykovou bariéru při cestování do zaměstnání? Popište prosím v jakých situacích.

- Popište prosím, jak nejčastěji cestujete do práce.
- Umíte si zaplatit jízdné?
- Vyznáte se v informacích o dopravě?

- A co stravování? Popište prosím, jak se většinou stravujete. Vaříte si doma, a jak často chodíte do restaurace nebo jídelny? Měl(a) jste někdy problém s češtinou? Popište prosím, v jakých situacích.

- Rozumíte jídelníčku v českém jazyce?
- Umíte si objednat jídlo/piti v restauraci či baru?

- Pociťil(a) jste někdy jazykový problém při nakupování v ČR? Popište prosím v jakých situacích.

- Mohl(a) byste nám popsat, jak vypadá Váš běžný nákup, kde většinou nakupujete, jakým způsobem komunikujete s personálem?
- Umíte se v obchodě prodavače/prodavačky zeptat na zboží, které potřebujete?

- Používáte v ČR ještě nějaké jiné běžné služby, například kadeřnictví, čistírnu atd.? Popište, prosím, jakým jazykem komunikujete a zda pociťujete nějaké jazykové problémy.

- Popište, prosím, jakým způsobem využíváte český jazyk ve volném čase.

- Popište prosím, jak trávíte volný čas.
- S kým komunikujete nejčastěji a v jakém jazyce?
- Můžete popsat situace, kdy během volnočasových aktivit pociťujete nedostatek jazykových znalostí?

- Používáte český jazyk v jiných situacích, o nichž jsme nemluvili? Popište, prosím, zda a kdy pociťujete jazykovou bariéru.

Děkujeme za Vaši ochotu a za užitečné informace!

Příloha II. Základní charakteristiky účastníků kvalitativního výzkumu

#	Jméno	Občanství	Pohlaví	Věk	Délka pobytu v ČR	Rodinný stav	Počet dětí	Vzdělání	Ekonomická aktivita	Absolvování zkoušky A1	Pobyt v ČR
1	Ivan	ukrajinské	muž	30	5 let 10 měsíců	rozvedený	1	VŠ - ekonomie	zaměstnaný v kavárně	Ano	trvalý
2	Oleh	ukrajinské	muž	36	5 let	ženatý	0	SŠ + nedokončené učiliště	podniká, opravuje střechy	Ano	dlouhodobý
3	Olena	ukrajinské	žena	25	2 roky	vdaná	0	VŠ - humanitní	hledá zaměstnání, přijela za českým manželem	Ne	dlouhodobý
4	Dmytro	ukrajinské	muž	26	6 let	svobodný, má partnerku	0	VŠ - management privátní v RJ v Praze	podniká, web design	Ano	trvalý
5	Kateryna	ukrajinské	žena	34	4 roky 10 měsíců	vdaná	3	VŠ - historie	v domácnosti, nejmladší dítě 1 rok	Ne	dlouhodobý
6	Iryna	ukrajinské	žena	33	5 let 10 měsíců	svobodná, má partnera	0	VŠ - pedagogické, specialista	dříve učitelka na základní škole, teď uklízečka	Ano	dlouhodobý
7	Vasyl	ukrajinské	muž	32	4 roky	ženatý	1	ZŠ - SŠ nedokončené	pracuje na stavbě	Ne	dlouhodobý
8	Oleksandr	ukrajinské	muž	43	6 let	ženatý	1	SŠ - učiliště	zedník	Ano	dlouhodobý
9	Natalya	ukrajinské	žena	21	2 roky	svobodná	0	SŠ všeobecná s maturitou	pokojská v hotelu	Ano	dlouhodobý
10	Ihor	ukrajinské	muž	40	6 let	rozvedený	2	SŠ - učiliště	zedník na stavbě	Ano	dlouhodobý
11	Ha	vietnamské	žena	27	6 let	vdaná	1	ZŠ - SŠ nedokončené	v domácnosti se synem, jinak s rodinou prodej potravin	Ano	trvalý
12	Manh	vietnamské	muž	26	necelých 5 let	svobodný	0	ZŠ - SŠ nedokončené	prodej oděvů na živnostenský list	Ano	dlouhodobý
13	Thu	vietnamské	žena	25	5 let	svobodná	0	ZŠ - SŠ nedokončené	prodej domácích potřeb na živnostenský list	Ano	dlouhodobý
14	An	vietnamské	muž	30	necelých 6 let	ženatý	1	VŠ - ekonomie	prodej textilu na živnostenský list	Ano	dlouhodobý
15	Huyen	vietnamské	žena	29	5 let	svobodná	0	SOŠ - účetnictví - 2 roky	prodej bot na živnostenský list	Ne	dlouhodobý
16	Binh	vietnamské	žena	45	5 let	svobodná	0	ZŠ - SŠ nedokončené	prodej smíšeného zboží na živnostenský list	Ne	dlouhodobý
17	Bich	vietnamské	žena	28	5 let	svobodná	1	ZŠ - SŠ nedokončené	prodej textilu na živnostenský list	Ne	dlouhodobý
18	Hai	vietnamské	muž	33	6 let 10 měsíců	ženatý	1	SOŠ	nehtové studio na živnostenský list	Ano	trvalý
19	Lan	vietnamské	žena	24	2 roky	vdaná	0	ZŠ - SŠ nedokončené	prodej domácích potřeb na živnostenský list	Ne	dlouhodobý
20	Phuong	vietnamské	žena	25	4 roky 6 měsíců	vdaná	0	ZŠ - SŠ nedokončené	prodej potravin	Ne	dlouhodobý

SOÚ

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Praha, 2013